

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

PROGRAM NAUKI

W SZKOŁACH Powszechnych Siedmioklasowych

ŚPIEW.

Wydanie czwarte.

WARSZAWA — 1924

SKŁAD GŁÓWNY „KSIĄŻNICA — ATLAS” TOW. NAUCZ. S. W.
WARSZAWA, NOWY-ŚWIAT Nr. 59. — LWÓW, MAŁECKIEGO Nr. 5.

DO NABYCIA WE WSZYSTKICH KSIĘGARNIACH.

Cel nauki.

1. Kształcenie i rozwój słuchu i pamięci słuchowej.
2. Kształcenie i rozwój oddechu, głosu i wymowy.
3. Wyrobienie poczucia rytmu.
4. Poprawne, czyste, rytmiczne i muzyczne wykonanie pieśni.
5. Rozbudzenie i rozwinięcie wrażliwości na piękno muzyczne.
6. Rozbudzenie zamiłowania do śpiewu i muzyki wogóle, w szczególności do pieśni ojczystej, a przez to budzenie i rozwijanie uczuć narodowych.

PROGRAM SZCZEGÓŁOWY.

Oddział I.

1. a) *Ćwiczenia oddechowe zasadnicze.*
b) *Ćwiczenia oddechowe w rytmie dwu- i trzymiarowym.*
2. *Ćwiczenia rytmiczne ruchowe w dwumiarze:*
  - a) Klaskanie i wybijanie rytmu dwumiarowego w jednostkach miarowych równomiernych, dwa razy wolniejszych i dwa razy prędszych.

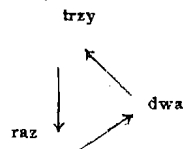
b) Taktowanie w rytmie dwumiarowym

- c) Połączenie ćwiczeń ruchowych z taktowaniem.
  - aa) Jedno uderzenie lub klaśnięcie na jedno poruszenie ręki.
  - bb) Jedno uderzenie lub klaśnięcie na dwa poruszenia ręki.
  - cc) Dwa uderzenia lub klaśnięcia na jedno poruszenie ręki.
- d) Pauzowanie miarowe.

3. Ćwiczenia rytmiczne ruchowe w trójmiarze:

a) Taktowanie trzymiarowe

b) Ćwiczenia ruchowe w tymże rytmie.

aa) Jedno uderzenie lub klaśnięcie na jedno poruszenie ręki.

bb) Jedno uderzenie lub klaśnięcie na trzy poruszenia ręki.

cc) Dwa uderzenia lub klaśnięcia na jedno poruszenie ręki.

c) Pauzowanie miarowe.

4. *Pojęcie słuchowe o dźwięku.* Rozróżnienie wysokości brzmienia dźwięku, od odległych do przyległych. Dźwięki przyległe górne i dolne. Stopniowe uszeregowanie gamy w obrębie oktawy.5. *Śpiewanie pojedynczych stopni gamy c-major*, poddanych na instrumencie lub głosem przez nauczyciela.6. *Wymawianie i śpiewanie* poszczególnych samogłosek i zgłosek dla wyrobienia wymowy.7. *Śpiewanie łatwych ćwiczeń rytmicznych*, najprzód na górnej, potem na dolnej połowie gamy c-major, w wartościach nut równomiernych, w takcie dwu-i trzymiarowym, w rytmie dwa razy wolniejszym i dwa razy prędszym.

Śpiewanie całej gamy c-major, wznoszącej się i opadającej w takcie dwu-i trzymiarowym.

8. *Łatwe piosenki* jednogłosowe w skali nieprzekraczającej tony (c—d), w takcie dwu-i trzymiarowym.

Oddział II.

1. *Ćwiczenia oddechowe* na dwu-trzy i czteromiar.2. *Ćwiczenia rytmiczne ruchowe* na czteromiar:

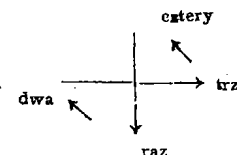
a) Jedno uderzenie lub klaśnięcie na jedno poruszenie ręki.

b) " " " " na dwa poruszenia ręki.

c) " " " " na cztery poruszenia ręki.

d) Pauzowanie miarowe.

e) Taktowanie na czteromiar.

3. *Śpiewanie poszczególnych dźwięków*; a następnie całej gamy wznoszącej się i opadającej, w takcie czteromiarowym:

a) Jeden dźwięk na jedną część taktu.

b) Jeden dźwięk na dwie części taktu.

c) Jeden dźwięk na cztery części taktu.

4. *Znaki muzyczne.* Położenie nut na pięciolinji.5. *Wartość nut i pauz* do ćwierciowych włącznie.6. *Pojęcie o takcie.* Punkt w zastosowaniu do taktu trzymiarowego (przy półnucie).7. *Piosenki jednogłosowe* nieprzekraczające skali decymy, w takcie 2-3-4 miarowym, dostosowane do stopnia umuzykalnienia dzieci.

Oddział III.

1. *Takty proste i złożone.* Stosunek taktu czteromiarowego do dwumiarowego jako taktu złożonego.2. *Śpiewanie łatwych ćwiczeń* z nut w takcie 2-3 i 4 miarowym w wartościach nut równomiernych i różnomiernych do ćwiartek włącznie, z pauzowaniem lub bez pauz.3. *Gama majorowa:* a) Cały ton i półton diatoniczny.

b) Budowa gamy diatonicznej.

c) 1 i 3 ton gamy majorowej. Odpowiednie ćwiczenia w różnych rytmach.

d) 1 i 5 ton gamy majorowej w różnych zestawieniach.

e) 1 — 8 ton gamy majorowej w różnych zestawieniach z 3-cim i 5-tym.

4. *Łuki.* Wyjaśnienie synkopy w nutach większej wartości ($\frac{1}{4}$ na $\frac{1}{2}$).5. *Zastosowanie punktu* przy ćwiartce w poznanych trzech typach taktów.6. *Piosenki jednogłosowe* trudniejsze, zastosowane do przepracowywania ćwiczeń, przy stopniowym poszerzaniu skali głosu.7. *Trzy główne stopniowania siły* dźwięku: p. mf. f. (piano, mezzoforte, forte).

Oddział IV.

1. *Solfeggio* na ósemki: a) Bez pauz ósemkowych.
  - aa) W takcie na $\frac{1}{4}$.
  - bb) „ „ na $\frac{3}{4}$.
  - cc) „ „ na $\frac{4}{4}$.
 b) Z pauzami ósemkowymi.
  - aa) W takcie na $\frac{2}{4}$.
  - bb) „ „ na $\frac{3}{4}$.
  - cc) „ „ na $\frac{4}{4}$.
2. *Zestawienia* z pięciu, sześciu, siedmiu i ośmiu dźwięków w nutach różnej wartości do ósemek włącznie w takcie czterooctwiowym.
3. *Takt* $\frac{6}{8}$ jako takt złożony ($\frac{3}{8} + \frac{3}{8}$).
4. *Poszerzenie skali* głosu do f na piątej, jeśli materiał głosowy na to pozwala. *Solfeggio* odpowiednie do skali.
5. *Odległości tonalne* do kwinty włącznie. Pojęcie słuchowe, odpowiednie ćwiczenia i *solfeggio*.
6. *Ćwiczenia przygotowawcze* do śpiewu dwugłosowego ze słuchu i z nut, oparte na poznanych odległościach tonalnych.
7. *Trudniejsze pieśni jednogłosowe*. Kanony i łatwe pieśni dwugłosowe.

Oddział V.

1. *Powtarzanie trudniejszych ćwiczeń* z zakresu programu dla roku czwartego.
2. *Seksta, septyma i oktawa*; odpowiednie ćwiczenia słuchowe i *solfeggio*.
3. *Zastosowanie synkopy* do nut drobniejszych wartości, ($\frac{1}{8} - \frac{1}{4}$).
4. *Pojęcie o trójdzwięku zasadniczym*. Powtórzenie odpowiednich ćwiczeń z lat poprzednich. Odpowiednie *solfeggio*.
5. *Ćwiczenia przygotowawcze* do śpiewu trzygłosowego oparte na trójdzwiękach I, IV i V stopnia.
6. *Dźwięki podwyższone i obniżone*. Znaki chromatyczne: a) Krzyżyki; b) Bemole; c) Kasowniki, jako znaki przygodne. Objasnienia ogólne; ćwiczenia praktyczne (słuchowe i piśmienne).
7. *Kanony trzygłosowe*. *Piosenki trudniejsze* jedno i dwugłosowe.

8. *Posunięcie skali w dół* z zastosowaniem linii dodanych dolnych do a na 2-giej dodanej.

Oddział VI.

1. *Tonacje i znaki przykluczowe*:
  - 1) Gama i tonacje G major.—podwyższone f (fis).
  - 2) „ „ F major.—obniżone h (b).
  - 3) „ „ D major.—podwyższone c (cis).
  - 4) „ „ B major.—obniżone e (es).
2. *Cztery dźwięki na jedną część taktu* (szesnastki):
  - a) W takcie na $\frac{2}{4}$.
  - b) „ „ „ $\frac{3}{4}$.
  - c) „ „ „ $\frac{4}{4}$.
3. *Grupa równych trzech wartości na jedną cz. taktu* (Triole):
  - a) W takcie na $\frac{2}{4}$.
  - b) „ „ „ $\frac{3}{4}$.
  - c) „ „ „ $\frac{4}{4}$.
4. *Kanony wielogłosowe*. *Pieśni* zastosowane do powyższych ćwiczeń, 1, 2 i względnie trzygłosowe z rozpoznawaniem tonacji.

Oddział VII.

1. *Powtarzanie trudniejszych ćwiczeń* z poprzednich dwóch lat.
2. *Tonacje i gamy* powyżej dwóch krzyżyków i bemoli, do czterech znaków przykluczowych włącznie, mówione i śpiewane.
3. *Pojęcie słuchowe i elementarne teoretyczne o trybie i akordzie* minorowym.
4. *Ćwiczenia dynamiczne* z rozróżnianiem pięciu stopni natężenia siły głosu: pp. p. mf. f. ff.
5. *Czytanie głosem łatwych melodyj*.
6. *Kanony wielogłosowe*. *Pieśni* w zakresie poznanej teorii.

Plan i rozkład zajęć na lekcjach śpiewu.

Przykład ogólnego wzoru lekcji.

1. Ćwiczenia oddechowe 2 — 5 minut.
2. Ćwiczenia rytmiczne do 10 minut.
3. Ćwiczenia słuchowo-głosowe (dla starszych oddziałów czytanie nut głosem) do 15 minut.
4. Pieśni 15 — 20 minut.

ODDZIAŁ I.

Kolejność ćwiczeń na lekcji.

	Ćwicz. oddechowe	Ćwicz. rytmiczne	Ćwicz. słuchowe	Ćwicz. głosowe	Pieśni
Miesiące wiosenne	Powtarzanie ćwiczeń w dwu i trójmiarze, w różnych postawach.	Ćwiczenia rytmiczne w dwu i trójmiarze w różnych zestawieniach.	Powtarzanie ćwiczeń zbiorowo i pojedynczo.	Powtarzanie poprzednich ćwiczeń z zastosowaniem szybkości dwa razy wolniejszej i dwa razy prędszej.	Marsze i pieśni wiosenne w takcie 2 i 3 miarowym. Powtórzenie pieśni z całego roku.
Miesiące zimowe	Ćwiczenia w trójmiarze.	Ćwiczenia rytmiczne na trójmiarze. Taktowanie trzymiarowe. Pauzowanie miarowe.	Rozpoznawanie i określanie dźwięków w obrębie oktawy, kolejno i w różnych zestawieniach.	Śpiewanie całej gamy w takcie dwa i trzymiarowym, kolejno w górę i w dół. Trafianie głosem pojedynczych dźwięków gamy.	Pieśni zimowe w takcie 2 i 3 miarowym. Przygotowanie przyspiewek do gier ruchowych wiosennych. Powtarzanie pieśni poprzednich. Ułożenie repertuaru.
Lистопад, grudzień	Ćwiczenia w dwumiarze w postawach wskazanych we wskazówkach metodycznych.	Ćwiczenia w dwumiarze w rytmie dwa razy wolniejszym i dwarazypięćmiarowym. Pauzowanie miarowe.	Rozpoznawanie i określanie przyległych dźwięków do pięciu włącznie, kolejno i w różnych zestawieniach.	Śpiewanie w takcie dwumiarowym, poznanych dźwięków, stopniowo, posuwając się do dolnego, aż do uszczerbowania całej oktawy.	Pieśni szkolne i łatwe kolendy w dwumiarze.
Wrzesień, październik	Ćwiczenia początkowe: a) kontrolujące b) rytmiczne	Ćwiczenia miarowe. Ćwiczenia rytmiczne na dwumiarze. Taktowanie dwumiarowe.	Rozpoznawanie wysokości dźwięków, barw dźwięków, coraz bliższych, aż do przyległych.	Trafianie głosem pojedynczych dźwięków górnego czwartego gamy c, major, kolejno i w różnych zestawieniach. Ćwiczenia na emisję głosu.	Ćwiczenia na wymowę. Ćwiczenia na prawidłowe mówienie tekstu. Łatwe marsze i pieśni jesienne. Takt 2 miarowy. Łatwa modlitwa szkolna.

ODDZIAŁ II.

Kolejność ćwiczeń na lekcji.

	Ćwicz. oddechowe	Ćwicz. rytmiczne	Ćwicz. słuchowe	Ćwicz. głosowe	Pieśni
Miesiące wiosenne	Powtórzenie ćwiczeń w poznanych rytmach przy otwartych oknach.	Powtarzanie ćwiczeń w poznanych rytmach.	Rozpoznawanie poszczególnych dźwięków gamy c, podług położenia odpowiednich nut na pięciolinji.	Powtarzanie ćwiczeń z całego roku, ze słuchu i z nut.	Pieśni wiosenne. Powtarzanie pieśni z całego roku.
Miesiące zimowe	Ćwiczenia w czteremiarze. Powtarzanie ćwiczeń w dwu i trójmiarze.	Ćwiczenia czteremiarowe z pauzowaniem miarowym.	Nuty na liniach i pomiędzy linjami. Wartość nut i pauz do ćwiartek włącznie.	Śpiewanie, gamy na całej nuty, pół nuty, ćwiartki, ze słucha i z nut, w takcie 2, 3 i 4/4. Śpiewanie gamy w powyżej wymienionych wartościach nut z pauzami.	Pieśni zimowe w takcie 4/4. Przygotowanie pieśni wycieczkowych i wiosennych w poznanych taktach.
Lистопад, grudzień	Ćwiczenia w czteremiarze.	Ćwiczenia czteremiarowe na rytm dwa razy wolniejszy i dwa razy prędszy. Taktowanie czteremiarowe. Pojęcie o takcie.	Znaki muzyczne. Nuty. Pauzy. Stosunek wysokości danego dźwięku do jego położenia na pięciolinji.	Śpiewanie gamy w takcie czteroczwartkowym na półnuty; także na ćwiartki.	Pieśni szkolne w takcie 4/4. Kolendy w takcie 2 i 3/4.
Wrzesień, październik	Powtórzenie ćwiczeń na 2 i 3 miar. Pierwsze ćwiczenia na 4 miar.	Powtórzenie ćwiczeń w rytmie dwu i trzymiarowym. Ćwiczenia w takcie czteremiarowym.	Rozpoznawanie poszczególnych dźwięków gamy c major. Rozpoznawanie podziału taktu danego ćwiczenia.	Powtórzenie ćwiczeń w 2 i 3 miarze z poprzedn. roku. Śpiewanie gamy wznoszącej się i opadającej na czteremiar w ćwiartkowych (1 dźwięk na 1 część taktu).	Pieśni jesienne w takcie 2 i 3/4. Boże, coś Polskę. Jeszcze Polska nie zginieła.

ODDZIAŁ V.

Kolejność ćwiczeń na lekcji.

Miesiące wiosenne	Miesiące zimowe	Lистопад, грудзень	Wrzesień, październik	Ćwicz. oddechowe	Ćwicz. rytmiczne	Ćwicz. słuchowe	Ćwicz. głosowe	Pieśni
Ćwiczenia oddechowe na takt 5 i $\frac{9}{4}$.	Rytmizowanie ćwiczeń i pieśni. Powtarzanie ćwiczeń na synkopy.	Ćwiczenia na synkopy w nutach drobniejszej wartości.	Powtarzanie ćwiczeń oddechowych w coraz wolniejszym tempie; takt 2-3 i 4 ćwierciowy.					
Rytmizowanie melodii opracowanych pieśni.	Ćwiczenia słuchowe na trójdźwięki. Powtórzenie odpowiednich ćwiczeń. Pojęcie słuchowe o półtonie. Rozróżnianie całych tonów i półtonów.	Ćwiczenia słuchowe na sektę, septymę i oktawę.	Powtarzanie ćwiczeń na odległości (sekundy, tercji, kwarty, kwinty). Ćwiczenia słuchowe dwugłosowe.					
Ćwiczenia na wszystkie odległości tonalne i akordy toniczne.	Solfeggia akordowe. Solfeggia z zastosowaniem znaków chromatycznych.	Solfeggia na sektę, septymę i oktawę.	Śpiewanie solfeggia w trudniejszych rytmach na poznane odległości tonalne.					
Powtórzenie kursu. Solfeggia na odległości i akordy (trójdźwięki).	Pieśni z zastosowaniem znaków chromatycznych. Rozbiór chromatyczny (całe tony i pół tony). Pieśni dwugłosowe. Kanony trzygłosowe.	Pieśni zastosowane do przerobionych odległości. Rozbiór pieśni rytmicznej i odległościowej. Pieśni dwugłosowe. Kolendy.	Pieśni zastosowane do ćwiczeń, w rytmie i odległościach. "Kiedy ranne wstają". Pieśni dwugłosowe.					
Opracowywanie pieśni wybranych na zakończenie roku szkolnego. Powtórzenie pieśni.								

ODDZIAŁ VI.

Kolejność ćwiczeń na lekcji.

Miesiące wiosenne	Miesiące zimowe	Lистопад, грудзень	Wrzesień, październik	Ćwicz. oddechowe	Ćwicz. rytmiczne	Ćwicz. słuchowe	Ćwicz. głosowe	Pieśni
Ćwiczenia oddechowe	Ćwiczenia oddechowe ze śpiewaniem podanego dźwięku.	Ćwiczenia oddechowe jak zawsze na początku lekcji na coraz dłuższą wytrzymałość oddechu, dwóch taktów całych aż do sześciu ósemkowych.	Ćwiczenia oddechowe jak zawsze na początku lekcji na coraz dłuższą wytrzymałość oddechu, dwóch taktów całych aż do sześciu ósemkowych.					
Powtórzenie ćwiczeń z całego kursu.	Ćwiczenia na triole.	Ćwiczenia na szesnastki w różnych zestawieniach z innymi wartościami nut.	Ćwiczenia na szesnastki w taktach 2 i $\frac{3}{4}$.					
Powtórzenie ćwiczeń w poznanych tonacjach.	Ćwiczenia, jak wyżej w dwóch pierwszych tonacjach bemolowych F i B major. Trafianie głosem toniki, tercji kwinty, przegr. gamy.	Ćwiczenia, jak wyżej, w tonacji D major.	Suchowe pojęcie o nowej tonacji krzyżkowej. Odnaidywanie toniki, tercji, kwinty i nuty charakterystycz.					
Powtórzenie gam i solfeggia odpowiednie.	Solfeggia w tonacjach bemolowych. Pisanie gam bemolowych.	Solfeggia w tonacjach D major. Pisanie gam krzyżkowych G i D major.	Solfeggia w tonacji G major z uwzględnieniem szesnastek.					
Powtórzenie i opracowywanie pieśni wybranych z całorocznego repertuaru na zakończenie roku szkolnego	Pieśni jedno i dwugłosowe w tonacjach bemolowych z rozbiorem tonacyjnym. Kanony czterogłosowe.	Pieśni w tonacjach D major z rozbiorem tonacyjnym. Kolędy jedno i dwugłosowe a względnie trzygłosowe.	Pieśni jedno i dwugłosowe w tonacji G major z rozbiorem tonacyjnym. Kanony trzygłosowe.					

ODDZIAŁ VII.

Kolejność ćwiczeń na lekcji.

	Ćwicz. oddechowe	Ćwicz. rytmiczne	Ćwicz. słuchowe	Ćwicz. głosowe	Pieśni
Wrzesień, październik	Powtarzanie ćwiczeń oddechowych z ubiegłych lat, od V roku nauczania w wolnym tempie z zatrzymaniem oddechu i tonu przez 2 takty.	Powtarzanie ćwiczeń w trudniejszych rytmach z 2 ubiegłych lat. Samodzielne układanie ćwiczeń przez uczniów w różnych rytmach.	Ćwiczenia słuchowe w poznanych tonacjach krzyżkowych i be-molowych jak w od-dziale VI.	Śpiewanie solfeggia w tonacjach poznanych na kursie VI roku.	Kanony wielogłosowe. Pieśni. Powtórzenie dawniejszych. Opracowanie nowych jedno, dwu i trzygłosowych z rozbiorem rytmicznym i tonacyjnym.
Listopad, grudzień			Urabianie tonacji i gam krzyżkowych i be-molowych do czterech znaków przykluczowych włącznie.	Śpiewanie solfeggia w nowych tonacjach do-stępnych dla skali głosu.	Pieśni dwu i trzygłosowe okolicznościowe i narodowe. Kolendy. Przewodzenie pieśni przez uczniów.
Miesiące zimowe	Powtarzanie ćwiczeń ze śpiewaniem i wytrzymywaniem poddanego dźwięku przez dwa takty.	Rytmizowanie solfeggia i pieśni, przerabianie na lekcji. Samodzielne układanie fra-zesów rytmicznych.	Ćwiczenia słuchowe na tryb i akordy minorowe. Zestawienie z akordem majorowym; przerabianie skordów maj. na minor. i odwrotnie. Ćwiczenia słuchowe i pi-smienne.	Śpiewanie solfeggia w trybie minorowym, Solfeggia w trybie majorowym z powtórzeniem tego samego solfeggia w trybie minorowym.	Pieśni, jak wyżej, z rozbiorem rytmicznym, tonacyjnym i określeniem trybu ze słuchu. Przewodzenie pieśni przez uczniów.
Miesiące wiosenne	Powtórzenie ćwiczeń w różnych rytmach.	Powtórzenie kursu. Pisanie i wymiennianie gam w różnych tonacjach i odpowiednich akordów.	Czytanie samodzielnie łatwych melodii głosowych.	Powtórzenie pieśni z 2 ch ubiegłych lat i opracowywanie pieśni z bieżącego roku.	

WSKAZÓWKI METODYCZNE.

A. Wskazówki metodyczne ogólne.

Nauka śpiewu, odpowiednio prowadzona, jest ważnym czynnikiem wychowawczym i ogólnokształcącym; trzeba więc ją traktować narówni z innymi przedmiotami i stosować do niej metody nauczania ogólnie przyjęte, przestrzegać zasady stopniowania trudności, rozwijać spostrzegawczość i pamięć słuchową.

Naukę śpiewu należy oprzeć na czterech zasadniczych czynnikach, którymi są:

a) oddech; b) miarowość (rytmika); c) słuch; d) głos.

Jeżeli dzieci mają dobrze śpiewać, należy je przedewszystkiem nauczyć:

1) Prawidłowo oddychać, bo tylko głos oparty na oddechu płynie równo i swobodnie.

2) Zgodnie i równo śpiewać, wyrabiając zapomocą ćwiczeń rytmicznych poczucie miarowości, niezbędne w każdej dziedzinie muzyki, w szczególności zbiorowej.

3) Rozwijać głos i kształcić słuch przez odpowiednie ćwiczenia.

Temi ćwiczeniami, stanowiącymi podstawę umuzykalnienia, należy rozpoczynać każdą lekcję; tym sposobem wpłynie się daleko skuteczniej na późniejsze należyte wykonanie piosenek, niż przez wyłączne ich śpiewanie.

Przy śpiewaniu należy baczenie przestrzegać, aby dzieci nie oddychały w połowie wyrazu, ani nie śpiewały do zupełnego wyczerpania oddechu; wykorzeniać fałszywe akcentowanie czyli wzmacnianie ostatnich części taktu zamiast pierwszych, gardłowy i krzykliwy głos, wreszcie tak rozpowszechnione zawrodenie z jednej nuty na drugą, zwłaszcza w pieśniach religijnych.

Baczyć jak najstaranniej należy na wyraźną, prawidłową wymowę zwłaszcza samogłosek, mianowicie:

1) Samogłoski wymawiać wyraźnie, rozchylając i układając odpowiednio wargi, język i szczęki.

2) Spółgłoski wymawiać dobitnie a krótko, gdyż nie śpiewa się na spółgłoskach, a tylko na samogłoskach.

Trzeba też uważać, aby wszystkie dzieci od samego początku zaczynały razem ćwiczenia lub piosenki. W tym celu należy zanu-

cić pierwszy takt, dając odpowiedni takt ręką, poczem wszystkie dzieci razem zaczynają, wiedząc już, z jaką szybkością, kiedy i od jakiego tonu mają śpiewać.

Wszystkie ćwiczenia, jak również pieśni, powinny być jak najdokładniej opracowane przez samego nauczyciela. Wogóle lekcja śpiewu wymaga tak samo przygotowania, jak każda inna.

Pieśni przystosowywać należy do przerabianych ćwiczeń. Jeżeli np. na lekcji przerabiane są ćwiczenia na dwumiar, to i piosenkę trzeba wybrać dwumiarową; jeżeli w planie lekcji znajdują się ćwiczenia trzymiarowe, to i piosenka winna być trzymiarowa; słowem tak uplanować lekcję, aby tworzyła metodyczną całość.—Nadto trzeba starać się, o ile się da, aby piosenki były dostosowane nie tylko do ćwiczeń, nie tylko do pory roku i okoliczności lub zajęć z nią związanych, lecz również do lekcji z innych przedmiotów, w myśl zasady koncentracji zajęć szkolnych. Jeśli na pogadance z przyrody dzieci słyszą o skowronku, to na lekcji śpiewu dać piosenkę również o skowronku. Do pogadanki krajoznawczej nawiązać na lekcji śpiewu „Piękna nasza Polska cała“, „Jest kraina,“ „Płynie Wisła“ i t. p., uwzględniając zawsze stopień rozwoju ogólnego i muzycznego uczniów, skalę głosów, oraz stopień trudności wybranej pieśni.

Pieśni za trudne bywają zwykle źle wykonywane; w dodatku borykanie się z trudnościami nad możność i siły dzieci, zniechęca je do śpiewu. Wreszcie przy wyborze pieśni kierować się trzeba zasadą, że pieśń ta, jako treść i forma muzyczna najdostępniejsza dla dziecka, powinna wnosić jasność, ciepło i piękno do duszy dziecięcej, że zatem ani ordynarnego tekstu, ani trywjalnej muzyki, dzieciom jako pokarmu estetycznego podawać nie wolno.

Kolejność ćwiczeń. Na każdej lekcji powinny być przerabiane wszystkie typy ćwiczeń: a) oddechowe; b) rytmiczne; c) słuchowe i głosowe (w starszych oddziałach zaliczają się do tych ostatnich – solfeggia, czyli czytanie nut głosem; d) pieśni.

Na jednej lekcji nie brać dwóch nowych ćwiczeń różnego typu. Jeżeli np. opracowywane są nowe ćwiczenia oddechowe i rytmiczne, nie można na tej samej lekcji dołączać nowych słuchowo-głosowych, a tem mniej nowej pieśni.

Nieraz opracowanie nowego ćwiczenia wymaga więcej czasu; wtedy należy poświęcić jedno z ćwiczeń kolejnych na rzecz gruntownego opracowania tego, co narazie przedstawia trudność. Jednego typu ćwiczeń nie należy nigdy opuszczać, mianowicie ćwiczeń oddechowych, od których lekcja śpiewu zawsze zaczynać się winna.

W pierwszym oddziale, w którym lekcja śpiewu rozkłada się na dwie półgodziny tygodniowo, można użyć jedną półgodzinę na ćwiczenia, drugą – na piosenki.

Tekst może być opracowany na lekcji języka polskiego.

Na wiosnę, przy sprzyjającej temperaturze i pogodzie można stosować ćwiczenia oddechowe i rytmiczne na boisku. Ćwiczenia rytmiczne ręczne przeplatać marszami rytmicznymi w takcie 2–3 i 4-o miarowym; na rytmizowanie ósemek można stosować bieg rytmiczny, na rytm punktowany – podskoki. Połączenie marszów z taktowaniem wpływa niezmiernie dodatnio na wyrobienie poczucia rytmu.

Przy grach śpiewanych na powietrzu, zwłaszcza bardzo ożywionych, trzeba dzielić dzieci na dwie grupy: pierwsza, biorąca bezpośredni udział w zabawie, nie powinna śpiewać ze względu na zbytne forsowanie oddechu i gardła, jak również i na kurz powstający przy bieganiu; druga grupa, stojąca opodal, może śpiewać odpowiednie zwrotki.

Przy marszach rytmicznych, lub zabawach powolniejszych, wszystkie dzieci mogą śpiewać.

Jeśli boisko jest niepolewane – to ani śpiewać, ani robić ćwiczeń oddechowych nie można.

B. Wskazówki metodyczne szczegółowe.

Oddział I.

1. *Ćwiczenia oddechowe.* Ćwiczenia oddechowe należy rozpocząć od wyjaśnienia, że przy śpiewie trzeba nabierać więcej oddechu niż przy mowie. Nauczyć dzieci prawidłowego i normalnego oddychania, mianowicie oddychania całą pojemnością klatki piersiowej, stosując w tym celu ćwiczenia tak zwane kontrolujące:

a) Nauczyciel opiera ręce na ramionach (barkach) dziecka dla sprawdzenia wartości oddychania; dziecko ma oddychać

wolno i głęboko przez nos, z zamkniętymi ustami; wydychać przez otwarte usta.

b) Dzieci, stojąc, składają ręce na piersiach, tak, aby dwa środkowe palce lekko stykały się ze sobą. Przy prawidłowym oddechu palce powinny się rozjeść, w miarę poszerzania klatki piersiowej na jeden centymetr, a przy końcu roku do dwóch centymetrów.

2. Ćwiczenia oddechowe miarowe.

a) Uczniowie stoją w postawie wyprostowanej, z rękami swobodnie opuszczonymi wzdłuż ciała. Na komendę *raz*, oddychają powoli przez nos z zamkniętymi ustami; na komendę *dwa* wydychają spokojnie z otwartymi ustami.

b) Uczniowie stoją, trzymając ręce oparte na dolnych żebrach, dla sprawdzenia, czy się należycie rozszerzają przy wdechu. Komenda i oddychanie jak wyżej.

c) Uczniowie stoją z ramionami mocno w tył ściągniętymi, a rękami splecionymi u dołu. Komenda i oddychanie jak wyżej.

Co parę lekcji zmieniać postawy, stosując naprzemian a — b — lub c. W tychże postawach wykonywać ćwiczenia oddechowe trzymiarowe: na komendę *raz*, wdech; na *dwa*, zatrzymanie oddechu; na *trzy*, — wydech.

Uwaga: 1) Ćwiczenia oddechowe wykonywa się zawsze na początku lekcji, bezpośrednio po przewietrzeniu klasy. Przy cieplejszej porze roku zaleca się wykonywanie ich przy otwartych oknach.

2) Aby dzieci nie męczyć, nie należy powtarzać jednego ćwiczenia więcej nad 4—6 razy w początkach nauki, a do 8 razy po 2-ch lub 3-ch miesiącach.

3) Uważać, aby powietrze było wciągane powoli, równo i głęboko przez nos, a wydychane ustami.

4) Dzieci mają przy wdechu poszerzać całą objętość klatki piersiowej.

3. Ćwiczenia rytmiczne, ruchowe. Na wstępie trzeba dzieciom wytłumaczyć, jak wielką rolę gra w śpiewie, zwłaszcza chóralnym, zgodność i równość śpiewu.

Następnie zwrócić uwagę, że, jak w mowie pewne zgłoski wymawiamy mocniej, tak i w śpiewie wzmacniamy, czyli akcentujemy dźwięki, które wypadają na *raz*. Poczucie miarowości

wyrabia się w dzieciach odruchowo i słuchowo przez właściwe akcentowanie.

Przez czas dłuższy należy z dziećmi robić ćwiczenia rytmiczne tylko w rytmie dwumiarowym.

A. a) Nauczyciel liczy głośno: *raz, dwa*; dzieci klaszczą tylko na *raz*.

b) Nauczyciel liczy głośno *raz, dwa*; dzieci klaszczą, lub uderzają palcami (ołówkiem) o pulpit na każdą liczbę, z początku bez akcentu, potem z akcentem na *raz*.

c) Nauczyciel liczy jak wyżej; dzieci mówią lub śpiewają sylabę *la*, na poddany dźwięku (f^1 lub g^1) *aa* jedno *la* na *raz*;

bb) jedno *la* na każdą liczbę: $\begin{matrix} la & la \\ \text{raz, dwa,} & \text{pierwsze } la \text{ mocniejsze.} \end{matrix}$

B. *Taktowanie w rytmie dwumiarowym.* Nauczyć dzieci dawania taktu ręką, t. zw. taktowania, na *raz* opuścić prawą dłoń, prawe ramię lub przedramię; na *dwa* podnieść je. $\begin{matrix} \uparrow \\ \parallel \\ \downarrow \end{matrix}$ Ruchy ręki powinny być stanowcze i energiczne przy opuszczaniu ręki, lżejsze przy wznoszeniu jej. W miarę wprawy w taktowaniu, nauczyć dzieci dawać takt lewą ręką i oburącz.

C. *Połączenie ćwiczeń ruchowych z taktowaniem.* Nauczyciel daje ręką takt 2-miarowy; dzieci klaszczą lub uderzają palcami o pulpit.

a) Jedno klaśnięcie lub uderzenie na jedno poruszenie ręki. $\left. \begin{array}{l} \text{Takież ćwiczenia śpiewane} \\ \text{na zgłosce } la. \end{array} \right\}$

b) Jedno klaśnięcie lub uderzenie na dwa poruszenia ręki. $\left. \begin{array}{l} \text{Jedno } la \text{ na jeden ruch} \\ \text{ręki.} \end{array} \right\}$

c) Dwa klaśnięcia lub uderzenia na jedno poruszenie ręki. $\left. \begin{array}{l} \text{Jedno } la \text{ na dwa ru-} \\ \text{chy ręki.} \end{array} \right\}$

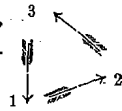
D. *Parizowanie miarowe.* Nauczyciel daje takt dwumiarowy. Dzieci klaszczą: a) na *raz*, podnosząc dłoń na *dwa*.

b) na *dwa*, podnosząc dłoń na *raz*.

Uwaga: W miarę nabywania wprawy w rytmizowaniu ruchowym i taktowaniu, można klasę podzielić na dwie grupy: grupa A daje takt, grupa B klaszcze przy ćwiczeniu. Po ośmiu lub więcej taktach, stosownie do dokładności wykonania, zmienić grupy: grupa B daje takt, grupa A klaszcze.

E. Trójmiar. a) Taktowanie wrytmie trójmiarowym.

b) Ćwiczenia ruchowe w rytmie trójmiarowym.

Nauczyciel taktuje na trójmiar, licząc głośno: raz, dwa trzy. Dzieci klaszczą lub pukają o pulpit:

aa) Jedno uderzenie lub klaśnięcie na jeden ruch ręki.

bb) " " " " na trzy ruchy ręki.

cc) Trzy " " " na jeden ruch ręki.

c) Ćwiczenia śpiewane.

aa) Jedno *la* na jeden ruch ręki.bb) Jedno *la* na trzy ruchy ręki.

cc)

d) *Pauzowanie w trójmiarze*. Nauczyciel daje takt na trójmiar.

Dzieci klaszczą: aa) na *raz* dwa, pauzując na *trzy*. (Przy pauzowaniu podnosić dłoń).

bb) na dwa — trzy, pauzując na *raz*.cc) na raz — trzy, pauzując na *dwa*.

Z początku dzieci liczą głośno, potem tylko na raz, doliczając *dwa* i *trzy* w myśli, przyczem wargi mają być szczelnie zamknięte; wreszcie liczyć tylko w myśli, uważając na taktowanie nauczyciela.

4. *Ćwiczenia słuchowe i głosowe*. Właściwe ustawienie głosu polega na tem, że głos nie więźnie w gardle, lecz swobodnie płynie w górę i odbijając się o kości nosowe i czołowe, osiąga dźwięczne, pełne brzemie. Dla dopięcia tego celu, należy przede wszystkim przestrzegać prawidłowego oddechu i dlatego trzeba na lekcji wielokrotnie przypominać, aby oddech był brany przed każdym ćwiczeniem, a w pieśniach podczas pauz i przed każdym zdaniem. Jeśli dzieci zapomną odetchnąć we właściwym miejscu, uczynią to w środku wyrazu, lub co gorsza będą śpiewały po wyczerpaniu zapasu powietrza w płucach, co jest dla zdrowia szkodliwe.

Dalej — przestrzegać należy — aby dzieci przy śpiewie stały swobodnie, z klatką piersiową podaną naprzód, aby otwierały należycie i rozchylały wargi i zęby. Dla wykorzenia tak rozpowszechnionego gardłowego krzyku, należy często stosować śpiewanie z zamkniętymi ustami, zwłaszcza przy nauce płosnek.

Ćwiczenia słuchowe polegają na rozpoznawaniu dźwięków wyższych, niższych i jednakowo brzmiących. — Nauczyciel gra na skrzypcach dwa dźwięki, dzieci określają, który był wyższy lub niższy. Zaczynać należy od odległości dalszych; potem brać coraz bliższe aż do sekund i unisonu.

1—10; 1—5; 1—3; 1—2; 1—1.

c—e; c—g; c—e; c—d; c—c.

Po ustaleniu gamy *C* major dzieci winny rozpoznawać ze słuchu poszczególne stopnie gamy, zaczynając od dwóch przyległych: c—d; d—c; d—d; c—c; c—d—e; c—e; d—e; e—c; e—e; e—d; d—c—e—c.

Ćwiczenia głosowe. Nauczyciel śpiewa lub gra na skrzypcach *g* na drugiej linii; dzieci nucą z zamkniętymi ustami to samo *g*; następnie śpiewają je półgłosem, na sylabie *la*, biorą oddech i śpiewają poddany następny dźwięk *a*. Powtarzać oba tony z pamięci. Co parę lekcji dodawać po jednym dźwięku w górę aż do *e* nad III-cią linią. Po uszeregowaniu *g— a—h—c*, i utrwaleniu tych dźwięków w pamięci zapomocą powyżej wskazanych ćwiczeń słuchowych, dodawać po jednym dźwięku dolnym aż do *c* na pierwszej dodanej dolnej. W ten sposób uszeregować gamę w obrębie oktawy.

NB. W drugim półroczu dzieci powinny już czysto śpiewać gamę wznoszącą się i opadającą w rytmie 2 i 3 miarowym.

Dzieci z początku śpiewają wyłącznie na sylabie *la*; po pewnej wprawie śpiewają na wszystkie samogłoski *la*, *le*, *li*, *lo*, *lu*, biorąc jeden dźwięk na jedną sylabę. Dla wyrobienia wymowy można śpiewać ćwiczenia na inne głoski: *no*, *fa*, *wa*, *we*, *wi*, *wo*, *wu*. Nie śpiewać na zgłoski zakończone spółgłoską. Nauczyciel powinien jak najczęściej posługiwać się kamertonem, dla sprawdzenia czystości śpiewu; w braku skrzypiec — poddawać ton podług kamertonu.

6. Przy ćwiczeniach na wyrobienie wymowy zwracać uwagę na prawidłowy układ warg i zębów, na należyte uruchomienie szczęk, a co za tem idzie — otwieranie ust. Uczyć wymawiania najpierw samogłosek — potem zgłosek.

7. Śpiewanie łatwych ćwiczeń rytmicznych na dolnej połowie gamy *C* w rytmie dwumiarowym:

- a) Jeden ton na dwa ruchy ręki;
- b) Dwa tony na dwa „ „

W rytmie trzymiarowym.

- a) Jeden ton na trzy ruchy ręki;
- b) Trzy tony na trzy „ „

Takie same ćwiczenia na górną połowę gamy: g—a—h—c, wreszcie na całą gamę wznoszącą się i opadającą (na zgłoskę *la*).

8. *Piosenki.* Dla zachęcenia dzieci, trzeba już na pierwszej lekcji nauczyć je łatwej dwumiarowej piosenki, najlepiej marsza. Tekstu piosenki nauczyć można na lekcji języka polskiego.

Uczyć piosenki w następujący sposób:

1. Nauczyciel mówi słowa piosenki, tłumaczy znaczenie trudniejszych wyrazów i myśli przewodnią wiersza.

2. Nauczyciel uczy na pamięć słów jednej zwrotki, lub całej piosenki, jeśli się składa tylko z dwóch zwrotek, którą dzieci głośno i wyraźnie powtarzają zbiorowo.

3. Nauczyciel śpiewa piosenkę, dając takt ręką; dzieci liczą głośno podział taktu.

4. Nauczyciel śpiewa pierwszą połowę pierwszej zwrotki; dzieci nucą ją z zamkniętymi ustami, powtarzając kilkakrotnie dla przyswojenia melodji; potem śpiewają półgłosem ze słowami tekstu, wreszcie—całym głosem. Po dokładnem wyuczeniu pierwszej połowy zwrotki, przejść do drugiej połowy, powtórzyć całą zwrotkę od początku, i w podobny sposób opracowywać dalsze zwrotki.

Dzieci śpiewają z początku razem z nauczycielem; w miarę wyuczania się piosenki powinny śpiewać same. Nauczyciel tylko poddaje ton i poprawia błędy.

Uwaga. Dzieci powinny stać przy ćwiczeniach oddechowych i przy śpiewie; przy ćwiczeniach rytmicznych, słuchowych i uczeniu się pieśni, mogą siedzieć lub stać; wogóle jednak trzeba przestrzegać, by nie stały za długo. Przed lekcją należy zawsze przewietrzyć izbę szkolną.

Kolejność ćwiczeń. W toku nauki przestrzegać należy następującej kolejności ćwiczeń i piosenek:

1. Ćwiczenia oddechowe rytmiczne, słuchowe i głosowe, nauka piosenek w takcie 2 miarowym. Łatwe marsze.

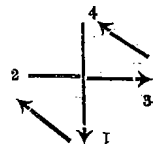
2. Ćwiczenia oddechowe, rytmiczne, słuchowe i głosowe, nauka piosenek w takcie 3 miarowym. Pieśni zimowe. Kolędy.

3. Powtórzenie ćwiczeń dwu i trzy miarowych. Piosenki w takcie 2 i 3 miarowym. Marsze i piosenki wiosenne w takcie 2 i 3 miarowym. Przyspiewki do gier i zabaw ruchowych.

Oddział II.

1. *Ćwiczenia oddechowe na 2—3 i 4 miar.* Po powtórzeniu ćwiczeń dwu- i trzymiarowych przystąpić do ćwiczeń czteromiarowych. Postawa pierwsza: na *raz*—głęboki *wdech*; na *dwa* i *trzy* zatrzymać oddech; na *cztery* wydech. Ćwiczenia powtarzać należy od 4-ch do 6-ciu razy, nie śpiesząc zbytnio z liczeniem, we wszystkich postawach, uważając pilnie na dokładne wytrzymywanie oddechu. Ćwiczenia wykonywać stopniowo coraz wolniej, dla wyrobienia wytrzymałego i długiego oddechu.

2. *Ćwiczenia rytmiczne na czteromiar.* Taktowanie na czteromiar: Nauczyciel daje takt ręką; dzieci, licząc głośno, klaszczą lub pukają ołówkiem:

- a) Jedno uderzenie lub klaśnięcie na jeden ruch ręki.
- b) „ „ „ „ na dwa ruchy ręki.
- c) „ „ „ „ na cztery ruchy ręki.

Każde ćwiczenie wykonać 8 razy; jeśli idzie nierówno, źle, niedokładnie, powtarzać dłużej. Ćwiczenia porównywać z poprzednio wykonanymi; pytać dzieci, czy ostatnie ćwiczenie było takie same jak poprzednie? Czem stę różniło? Było wolniejsze? Prędsze? Ile razy?

d) Pauzowanie miarowe: Nauczyciel daje takt czteromiarowy
Dzieci klaszczą:

- aa) na raz, dwa, trzy, podnosząc dłoń na *cztery*, —
- bb) na raz, dwa, cztery, „ „ na *trzy*, — pauza.
- cc) na raz, trzy, cztery, „ „ na *dwa*, — pauza.
- dd) na dwa, trzy, cztery, „ „ na *raz*, — pauza.
- ee) na raz, — dwa, — pauzując na *trzy*, — cztery.
- ff) na raz, — cztery, — „ na *dwa*, — trzy.
- gg) na dwa, — cztery, — „ na *raz*, — trzy.
- hh) na trzy, — cztery, — „ na *raz*, — dwa.

Z początku dzieci liczą głośno; w miarę wprawy liczą w myśli, stosując *rytm* ćwiczenia do taktowania nauczyciela. *Uwaga:* Przy wytrzymywaniu uderzenia lub kłaśnięcia na dłuższej wartości rytmicznej, nie odrywać palców od pulpitu lub dłoni; na pauzy palce podnosić. Po przerobieniu dokładnem powyższych ćwiczeń nauczyć dzieci taktowania na cztermiar. Dzieci taktują z początku z nauczycielem, licząc głośno; w miarę wprawy taktują samodzielnie, licząc w myśli. Dla otrzymania równomiernej szybkości nauczyciel akcentuje początek każdego taktu lekkim uderzeniem pałeczki o pulpit.

Ćwiczenia rytmiczne na wyrobienie właściwego akcentowania. Dzieci, dając takt dwumiarowy prawą ręką, uderzają o pulpit lewą na *raz*. To samo w zastosowaniu do taktu trzy- i cztermiarowego. Właściwe akcentowanie jest najważniejszym czynnikiem osiągnięcia poczucia rytmicznego.

3. *Ćwiczenia słuchowe i głosowe.* Rozpoznawanie poszczególnych stopni gamy, przegrywanych lub śpiewanych przez nauczyciela, najprzód pierwszych pięciu tonów, później całej gamy.

a) *Słuchowe.* Nauczyciel poddaje pierwszy ton *c*. Dzieci powtarzają go na zgłosce *la*. Naucz. poddaje 2, 3, 1, 3, 5, 4, stopnie gamy; dzieci rozpoznają poszczególne dźwięki, nazywając je liczbami porządkowymi; odpowiadają zbiorowo i pojedynczo.

b) *Głosowe.* Nauczyciel poddaje pierwszy ton; poleca dzieciom śpiewać 2, 3, 5, 1, 4, 2, stopnie gamy, o ile możliwości unikając poddawania dźwięków; w razie nietrafiania jakiego dźwięku, wracać zawsze do pierwszego, który dzieci same powinny przypomnieć i utrafić, i podług niego odnaleźć potrzebny dźwięk. Dzieci śpiewają na zgłoski *la, le, li, lo lu, no, wa, wu*. W ten sposób urabiać pojęcie i pamięć słuchową na dalszych stopniach gamy.

c) *Śpiewanie gamy C major w takcie cztermiarowym.*

1. Jeden ton na jedno poruszenie ręki. (Każdy stopień gamy powtórzony 4 razy w jednym takcie.)

2. Jeden ton na dwa poruszenia ręki.

3. Jeden ton na cztery poruszenia ręki.

Ćwiczenia na całą gamę od *c* na pierwszej dodanej dolnej do *c* nad trzecią; można śpiewać w takcie 2—3 i 4 miarowym na różne wartości dźwięków i pauz; np. w takcie dwu-

miarowym, jeden takt śpiewany, drugi — pauzowany; w takcie cztermiarowym można stosować pauzy na pierwszą lub drugą połowę taktu. Przestrzegać, aby dzieci wytrzymywały pauzy dokładnie, nie skracając ich, jak się to zwykle zdarza.

4. *Takt.* Wyjaśnić dzieciom, że, ilekroć odliczamy pewną określoną liczbę równych jednostek miarowych, bądź ruchowych, jak uderzenie lub kłaśnięcie, bądź dźwiękowych, jak równe miarowe tony zaśpiewane lub zagrane, tyle razy odliczamy jeden takt. Np. ile razy odliczymy dwa równe uderzenia lub zaśpiewamy dwa równej długości dźwięki, tyle razy mamy takt dwumiarowy. Na takt trzymiarowy składają się trzy równe uderzenia lub równej długości dźwięki, na takt cztermiarowy — ile? Poprzeć wyjaśnienie odpowiednimi przykładami bądź ruchowemi, bądź śpiewanemi, najlepiej piosenkami. Niech dzieci określą podział taktu wykonanego ćwiczenia lub piosenki i wyliczą jednostki miarowe w danym takcie, lub napiszą je jako kreski pionowe na tablicy.

5. *Znaki muzyczne.* Wyjaśnić dzieciom znaczenie nut w nauce śpiewu (litery — głoski, cyfry — liczby).

Nuty początkowo pisać na tablicy bez linii jako owalne kółka. Pierwszą nutę napisać u dołu tablicy, drugą — u samej góry w kierunku ukośnym, dla poglądowego przedstawienia dzieciom stosunku wysokości dźwięku do położenia nuty. Im niższy dźwięk, tem niższa nuta; im wyższy dźwięk, tem wyżej piszemy odpowiednią nutę. Ile dźwięków śpiewają dzieci w ćwiczeniach? Ile mamy napisanych na tablicy? Ile jeszcze trzeba napisać pomiędzy niemi? Ile będziemy mieli razem? Niech dzieci zaśpiewają całą oktawę. Nuty powinny być pisane zawsze w równych odstępach, jak to zrobić? W tym celu używamy stałych linii. Zacząć od jednej: piszemy nutę na jednej linii. Dotąd dzieci śpiewały dźwięki na różne zgłoski, lub nazywały je liczbami porządkowymi; teraz nuty mają stałe miejsce, a także i stałą nazwę. Nazwijmy nutę — literą *g*. Gdzie napisać nutę niższą? Pod linią. Nazwijmy ją *f*. A jeszcze niższą? Tu trzeba nakreślić drugą linię. Nutę pisaną na linii dolnej nazwiemy *e*. Poznanie położenia trzech nut, *e—f—g*, i zapamiętanie ich nazw wystarczy na jedną lekcję. Na następnej napisać nutę *f* nad trzecią linią nazwać ją *a*; i kolejno dopisywać linje i nuty do *e*, nad trzecią linią główną. Najniższa linja będzie pierwszą; dalsze liczą się kolejno

w górę. Dzieci uczą się nazw nut napisanych na linjach, potem pomiędzy linjami. Stosować łatwe ćwiczenia głosowe; dzieci śpiewają poznane nuty, wskazywane laseczką przez nauczyciela; jako punkt wyjścia, poddać *g* głosem lub na instrumencie. Na następnych lekcjach pisać nuty pod pierwszą i C na dodanej dolnej przy odpowiednich objaśnieniach; dzieci trafiają głosem poszczególne dźwięki gamy C w obrębie oktawy, nazywają je podług podpisanych nazw. Brzmienie C dolnego jest już dzieciom dobrze znane z ćwiczeń głosowych. W dalszym ciągu obznajamiać dzieci z pisownią i nazwą nut do piątej linii głównej; uczyć najpierw położenia i nazw nut na linjach — potem pomiędzy linjami. Śpiewać dzieci mogą nuty najwyżej do czwartej linii; powyższe — jako za wysokie, mają tylko wymieniać. Na początku pięciolinji umieścić klucz *g*; wyjaśnić jego znaczenie. Pisać nuty należy kółkami o tyle wyraźnymi, aby je dzieci mogły widzieć bez wysiłku wzrokowego nawet z najdalszych ławek.

6. *Wartości nut i pauz.* Długość, czyli czas trwania nuty, nazywamy wartością nuty. Nutę trwającą przez cztery jednostki miarowe (wyrażone ruchowo) nazywamy nutą *całą*; piszemy ją jako owalne kółko. Nutę trwającą o połowę krócej, t. j. przez ile ruchów ręki? Nazywamy jak? Niech dzieci same powiedzą. Piszemy ją jako mniejsze owalne kółko z kreską pionową. Nutę trwającą przez czas jednego uderzenia lub ruchu ręki, nazywamy ćwiartką lub ćwiartową, dlaczego? Piszemy ją jako dużą kropkę z kreską pionową. Przedstawić stosunek poznanych wartości nut zapomocą tabliczki poglądowej, znajdującej się w każdym podręczniku muzycznym. Stosować ćwiczenie rytmiczne na poznanych trzech wartościach nut, pisząc je na jednej linii. Przez czas dłuższy, zanim dzieci nie nabędą wprawy w czytaniu nut, trafianiu ich głosem, i należytem stosowaniu wartości rytmicznych, trzeba traktować ćwiczenia rytmiczne i ćwiczenia głosowe oddzielnie. Solfeggia (ćwiczenia) rytmiczne pisać na jednej linii w poznanych wartościach nut równomiernych, potem różnomiernych, dzieląc je na takty 2—3 i 4 miarowe; solfeggia (ćwiczenia) głosowe pisać w obrębie oktawy c^1 — c^2 , w jednej wartości nut, bez działek taktowych, przyjmując podział dwumiarowy na każdą nutę.

Dzieci piszą w kajetach lub na tabliczkach szyfrowych, na jednej linii:

a) takty dwumiarowe wykazane w jednej i dwóch wartościach nut i pauz.

b) takty trzymiarowe wykazane w jednej i dwóch, i trzech wartościach nut i pauz, przyczem należy wyjaśnić znaczenie kropki przy półnucie, jako wypełnienie taktu trzy ćwiartowego.

c) takty cztermiarowe w jednej, dwóch, trzech i czterech wartościach nut i pauz. Nauczyciel wymienia formę taktu, który dzieci same układają i piszą.

Piosenki. Uczyć piosenek sposobem wskazanym w pierwszym oddziale. Nie wybierać piosenek za trudnych co do skali (najwyżej do decymy c^1 — e^2), rytmiki i odległości.

Rytm punktowany, synkopowany, na grupy nut nierównomierne, jest niewłaściwy.

Przed śpiewaniem nowych pieśni dzieci powinny rozpoznać podział taktu; śpiewając bądź ćwiczenia, bądź pieśni, obowiązkowo dawać takt ręką.

Dobierać pieśni w poznanych formach taktu. Kto się w opiekę ($\frac{4}{4}$); Boże coś Polskę ($\frac{4}{4}$); kolędy, pieśni wycieczkowe, przyspiewki do gier ruchowych w takcie 2—3 i $\frac{4}{4}$. Pieśni osnute na tematach ludowych odpowiednie dla dzieci.

Oddział III.

Ćwiczenia oddechowe w takcie 2-3 i 4 ćwiartkowym w coraz wolniejszym tempie, dla wyrabiania wytrzymałości oddechu. Ćwiczenia oddechowe na pięciomiar: a) na *raz* — wdech; na *dwa—trzy* zatrzymanie oddechu; na *cztery—pięć* wolny wydech; b) na *raz* wdech; na *dwa, trzy, cztery* zatrzymanie oddechu; na *pięć* szybki wydech. Postawy z poprzednich kursów.

1. *Pojęcie o takcie prostym i złożonym.* Jakie takty dzieci już poznały? Jakie takty nazwiemy prostymi? (Liczby proste). Jaki takt nazwiemy złożonym? Dlaczego? ($\frac{2}{4} + \frac{2}{4} = \frac{4}{4}$).

Klaskać lub pukać: 2 takty $\frac{2}{4}$ i 1 takt $\frac{4}{4}$ na przemiany, akcentując wyraźnie początek taktu.

2. *Łatwe ćwiczenia z nut* w takcie $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$ i $\frac{1}{4}$ do ćwiartek i pauz ćwiartkowych włącznie;

a) na nuty i pauzy równomierne (same całe, same półnuty, lub ćwiartki; b) na nuty i pauzy różnomierne (całe nuty i półnuty; półnuty i ćwiartki; całe nuty i ćwiartki.) Ćwiczenie

napisać na tablicy; dzieci robią rozbiór rytmiczny (określają podział taktu, wartość nut w każdym takcie), przerabiają ćwiczenia ruchowo, odczytują nazwy nut (do, re, mi, fa i t. d.), intonują do; wreszcie śpiewają ćwiczenie, dając właściwy takt ręką. Stosować już bezwarunkowo solmizację.

Uwaga: W razie niemożności utrafienia samodzielnie dźwięku do, poddać go na kamertonie. Przed rozpoczęciem śpiewu dzieci mają dać dwa takty ręką, dla nadania właściwej szybkości i równoczesnego rozpoczęcia. Nie brać więcej niż jedno ćwiczenie na jedną lekcję, zaczynając od czterotaktowych ćwiczeń, lecz przerobić je dokładnie. Po kilkakrotnym prześpiewaniu ćwiczenia nauczyciel ściera po jednym takcie; dzieci śpiewają stopniowo z pamięci, wreszcie powtarzają całe ćwiczenia na pamięć. Ćwiczenia pisać w zakresie sekundy—stopniowo do całej gamy od c na pierwszej dodanej dolnej—do c nad trzecią główną.

Dzieci powinny się wprawiać w czyste i porządne pisanie nut i klucza wiolinowego.

3. *Ósemki. Ćwiczenia rytmiczne.* Dwa uderzenia lub klaśnięcia na jedno poruszenie ręki; w takcie $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$ i $\frac{4}{4}$.

a) Cała klasa klaszcze lub wybija ćwiartki we wskazanym takcie, potem klaszcze dwa razy prędzej czyli ósemki.

b) Klasę podzielić na dwie grupy: pierwsza wybija ćwiartki, druga klaszcze ósemki we wskazanym takcie.

Po dokładnym wykonaniu ćwiczenia, grupy zmieniają się.

Rytmizowanie ósemek w wartościach nut różnomiernych. Na razie unikać skrajnych zestawień, np. całych nut i półnut z ósemkami. Zaczynać od ćwiartki z ósemkami. W takcie $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$ i $\frac{4}{4}$.

Śpiewanie ze słuchu gamy na ósemki w górę; potem na ósemki w dół, wreszcie bezpośrednio w górę i w dół w taktach $\frac{2}{4}$ i $\frac{4}{4}$.

Solfeggia na ósemki: a) bez pauz ósemkowych w takcie $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$ i $\frac{4}{4}$.

b) z pauzami ósemkowymi w takcie $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$ i $\frac{4}{4}$.

Przed śpiewaniem solfeggio, dzieci określają podział taktu, trafiają głosem do, dają dwa takty ręką, i wtedy zaczynają śpiewać. Zwracać uwagę na wytrzymywanie pauz, dokładne taktowanie i dobitne akcentowanie.

4. *Gama majorowa.* Przedewszystkiem obznajmiać dzieci słuchowo i pogładowo z różnicą brzmienia pomiędzy całym tonem a półtonem. Przy śpiewaniu gamy zwracać uwagę dzieci na półtony mi—fa i si—do; grać lub śpiewać kolejno całe tony i półtony, pytając, które zestawienie dźwięków jest bliższe, które dalsze. Ustawiać ośmioro dzieci w szeregu wyobrażającym kolejność stopni gamy: całe tony ustawić o dwa kroki od siebie; półtony o jeden krok.

Przy wymienianiu lub śpiewaniu przez całą klasę poszczególnych stopni gamy, dzieci, do których się odnoszą wymienione nazwy, podnoszą rękę. Można także, zamiast nazw dźwięków, używać porządkowych liczb. Przy śpiewaniu półtonów (3—4 i 7—8) dzieci wyobrażające mi—fa lub si—do zbliżają się do siebie.

Śpiewanie gamy w poznanych typach taktów, w półnutach, ćwiartkach i ósemkach; przy śpiewaniu półtonów dzieci zaznaczają je klaśnięciem lub uderzeniem o pulpit.

Rozpoznawanie i śpiewanie ze słuchu 1 i 3 stopnia gamy w różnych rytmach i taktach.

Toż samo na 1—5 i 1—8 stopień gamy.

5. *Łuki i synkopy.* Wyjaśnić znaczenie łuku łączącego dwie jednoimiennie nuty. Odpowiednie przykłady z tablicy.

Objaśnienia o mocnych i słabych częściach taktu, poparte odpowiednimi ćwiczeniami rytmicznymi w takcie $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$ i $\frac{4}{4}$.

Które części taktów wykonanych rytmicznie są mocne, które słabsze?

a) Ćwiczenia rytmiczne na synkopy w większych wartościach nut ($\frac{1}{4}$ na $\frac{1}{2}$ nuty) w takcie $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$ i $\frac{4}{4}$:

b) *Ćwiczenia słuchowe.* Rozpoznawanie rytmu synkopowanego i poszczególnych synkop, w przegrywanych lub śpiewanych przez nauczyciela tematach i piosenkach.

Solfeggia na synkopy w wymienionych wartościach nut. Przy śpiewaniu solfeggia zastosowywać synkopowanie ćwiczeń pisanych w rytmie zwykłym i odwrotnie—ćwiczenia na synkopy przerabiać na rytm zwykły.

6. Punkt przy półnucie i ćwiartce. Wyjaśnić znaczenie punktu umieszczonego przy nucie na następujących przykładach: pisać ćwiczenia, zastępując punkt przy półnucie ćwiartką, połączoną łukiem z poprzedzającą półnutą. W następnych

taktach zastąpić ćwierciową przez punkt. Powyższe ćwiczenia pisać w taktach 3 i 4 ćwierciowych.

Punkt przy ćwiartce opracowywać podobnie w taktach 2-3 i 4 ćwierciowych, pisząc z początku nuty odpowiedniej wartości (ósemkę przy ćwiartce) połączone łukiem, następnie zastępując ósemkę przez punkt. Dzieci klaszczą, licząc głośno: w takcie $\frac{3}{4}$ raz-dwa-i; w takcie $\frac{3}{4}$ raz-dwa-i-trzy; w takcie $\frac{3}{4}$ raz-dwa-i-trzy-cztery, lub: raz-i dwa, trzy-cztery, itp. stosownie do tego, przy której części taktu znajduje się punkt. W miarę opanowania rytmiki ćwiczeń zaniechać liczenia głośnego ósemek (na 'i'). Przykłady pisać na jednej linii w odpowiednich wartościach nut.

Po dokładnem opracowaniu ćwiczeń ruchowych—śpiewać odpowiednie solfeggia.

7. *Piosenki jednogłosowe trudniejsze*, zastosowane do przerabianych ćwiczeń przy stopniowym poszerzaniu skali w górę (do f najwyżej). Przy nauce piosenek dzieci powinny odnajdywać formy rytmiczne, które były przerabiane w ćwiczeniach: rytm punktowany, synkopy, ósemki.

Przy powtarzaniu już opracowanych piosenek dzieci rozpoznają, jaką piosenkę będą śpiewały, podług rytmiki wyklaskanej przez nauczyciela. Stosować śpiewanie piosenek pojedynczo: jedno dziecko śpiewa—cała klasa taktuje; jedno dziecko taktuje—cała klasa śpiewa; jedno dziecko taktuje i śpiewa samo.

8. *Stosowanie trzech stopni siły dźwięku*, forte (mocno), mezzoforte (średnia siła), piano (cicho). Skrócenie: f. mf. p. Właściwe stopniowanie siły głosu winno się zaczynać w drugim roku nauczania, kiedy dzieci już jako tako opanowały głos. Na początek stosować mf. i p. Dopiero w trzecim roku nauczania trzeba stosować trzy stopnie siły, tak przy ćwiczeniach jak pieśniach, pamiętając zawsze o tem, aby forte śpiewać rzadko i nigdy go nie doprowadzać do krzyku, do czego dzieci mają wielką skłonność.

Oddział IV.

Ćwiczenia oddechowe na pięcio i sześciomiar w postawach wskazanych w poprzednich oddziałach.

a) Na raz wdech; na dwa, trzy, cztery — zatrzymanie oddechu; na pięć, sześć wolny wydech.

b) Na raz wdech; na dwa, trzy, cztery—pięć — zatrzymanie oddechu; na sześć—wydech.

1. Powtórzenie ćwiczeń rytmicznych i solfeggia na ósemki, synkopy i punkty, stosując coraz to inne ćwiczenia.

2. Rytmizowanie, pisanie i śpiewanie różnych zestawień z 5, 6, 7 i 8 wartości nut w $\frac{4}{4}$ takcie, do ósemek włącznie. Wskazaniem i pożądanem jest, aby dzieci same układały takie zestawienia. Przykłady: ułożyć takt $\frac{4}{4}$ w 5 wartościach nut, jakie to będą wartości?—Dzieci piszą wymieniony układ taktu na jednej linii (tylko rytm) i rytmizują ćwiczenia ruchowo. Tak samo postąpić z układem taktu $\frac{4}{4}$ w 6-ciu wartościach nut i dalszych kombinacjach. Ćwiczenia piszą wszystkie dzieci w kajetach albo na tabliczkach szyfrowych, lub też jedno dziecko na tablicy.

3. *Takt $\frac{6}{8}$* . Rytmizowanie taktu $\frac{6}{8}$ za pomocą klaskania lub pukania; pamiętając zawsze o tem, że takt na sześciomiar jest taktem złożonym trójkowym (nieparzystym) — $\frac{3}{8} + \frac{3}{8} = \frac{6}{8}$ a nie dwójkowym (parzystym) $\frac{2}{8} + \frac{2}{8} + \frac{2}{8}$. Uważać bacznie na właściwe akcentowanie: na pierwszą część taktu akcent główny, na czwartą część taktu akcent wtórny, słabszy.

Taktowanie na $\frac{6}{8}$: na pierwszą część taktu—opuszczenie ręki; na drugą — ruch ręki w lewo; na trzecią — podniesienie ręki pionowo; na czwartą — opuszczenie ręki; na piątą — ruch ręki w prawo; na szóstą—podniesienie ręki pionowo.

Przykłady na rytmizowanie taktu $\frac{6}{8}$: trzy ósemki + trzy ósemki; ćwiartka i ósemka+ćwiartka i ósemka; ćwiartka i punkt + trzy ósemki; i t. p. Przykłady rytmiczne pisać na jednej linii. Śpiewać odpowiednie solfeggia i pieśni.

4. *Poszerzanie skali głosu* w ćwiczeniach i pieśniach, stosując rozmiar skali do materiału głosowego, którego pod żadnym pozorem forsować nie wolno ani w kierunku górnym ani w kierunku dolnym. W górę posuwać się najwyżej do f na piątej linii, w dół do h pod pierwszą dodaną; u chłopców, którzy mają głosy niższe—o pół tonu niżej. Skrajnych dźwięków używać tylko w pochodzie dźwiękowym i nie zatrzymywać się na nich, zwłaszcza nie śpiewać ich forte (mocno).

5. *Odległości tonalne*. Odległość, od której przygotowania zależy pojęcie dalszych odległości zbudowanych na stopniach gamy, jest sekunda wielka i mała (cały ton i półton diatoniczny).

Opracowywać sekunde: a) słuchowo; rozpoznawać przebrane lub śpiewane sekundy wielkie i małe górne i dolne.

b) Trafić głosem sekundy górne i dolne od poddanego głosem lub na instrumencie tonu podstawowego (niższego). Jak wiadomo każda odległość składa się z 2-ch dźwięków, dolnego i górnego; dolny jest podstawą, od którego oblicza się dana odległość.

c) śpiewać i pisać sekundy górne i dolne od każdego stopnia gamy wymienionego lub poddanego przez nauczyciela.

d) Śpiewać odpowiednie ćwiczenie z nut (solfeggia) odnajdując w nich sekundy wielkie i małe.

Tercję opracowywać tak jak sekundę. Ponieważ dzieci przez ćwiczenia słuchowe z lat ubiegłych są obeznane z brzmieniem tercji, nie ma potrzeby stopniowania jej zapomocą sekundy; trafiać ją głosem odrazu na wszystkich stopniach gamy w górę i w dół ze słuchu i z tablicy.

Nauczyciel pisze na tablicy gamę C-major w ćwiartkach; wskazuje poszczególne stopnie gamy, na których dzieci trafiają głosem tercję górne lub dolne. Zwracać szczególną uwagę na tercję I, IV i V stopnia. Odróżniać słuchowo tercję wielką i małą przegrywaną przez nauczyciela; rozpoznawać i porównywać brzmienie tercji i sekundy przegrywanych przez nauczyciela (to ostatnie ćwiczenie nie może być stosowane bez instrumentu; tercję wielką i małą można w braku instrumentu śpiewać na dwa głosy, dzieląc klasę na dwie grupy).

Solfeggia na tercję, jak przy opracowaniu sekundy.

Co do *kwart* i *kwint* można stosować dwojaki sposób opracowywania ich: albo prześpiewanie wszystkich pośrednich stopni pomiędzy dolnym i górnym dźwiękiem danej odległości, np.:

Kwarta: do-re-mi-fa; do-fa; re-mi-fa-sol; re-sol; mi-fa-sol-la; mi-la; i t. d.

Kwinta: do-re-mi-fa-sol; do-sol; re-mi-fa-sol-la; re-la; mi-fa-sol-la-si; mi-si i t. d., albo wziąć za podstawę utworzenia nowej odległości—odległość poprzednią, np. prześpiewać tercję i posunąć jej górny dźwięk o stopień wyżej, przez co otrzymamy kwartę: do-mi-fa-do-fa i t. d.

Przez posunięcie górnego dźwięku kwarty o stopień wyżej otrzymujemy kwintę: do-fa-sol—do-sol, albo—do-mi-sol, do-sol.

Ten ostatni sposób nie powinien przedstawiać trudności, jeśli odległości są należycie opracowane, a jest muzykalniejszy i bardziej rozwijający słuchowe poczucie odległości.

Trafić głosem kwartę i kwintę słuchowo i z nut, jak wskazane przy tercji.

Śpiewać odpowiednie solfeggia. Jeśli jest instrument w szkole, niech dzieci rozróżniają brzmienie poznanych odległości (tercji i kwarty, kwarty i kwinty, tercji i kwarty) przegrywanych przez nauczyciela. Przy opracowywaniu kwarty zwracać uwagę na brzmienie kwarty zwiększonej na IV stopniu gamy; przy kwintie — na kwintę zmniejszoną na VII stopniu gamy.

Uwaga: Zasadniczo dzieci powinny śpiewać i trafiać odległości bez poddawania tonu; w najgorszym razie poddać *do* na kamertonie lub skrzypcach; — jednak po trzyletniej nauce dzieci powinny zasadniczo dźwięk mieć o tyle utrwalony w pamięci słuchowej, aby go mogły w każdej chwili samodzielnie zaintonować. — Od czasu do czasu trzeba sprawdzać wysokość zaśpiewanego *do* podług kamertonu lub skrzypiec, jak również kontrolować po prześpiewaniu ćwiczenia lub piosenki, czy dzieci nie spadły z tonu; poprawiając w tym wypadku intonację podług kamertonu, lub poddając właściwy ton na skrzypcach.

W czasie śpiewania poprawiać każdy fałsz, nie dopuszczając do utrwalania błędów.

6. *Ćwiczenia przygotowawcze* do śpiewu dwugłosowego. Klasę podzielić na 2 grupy: a) śpiewa *do*, grupa b) śpiewa *mi*, najpierw kolejno — potem razem: do-mi; ^{mi-}do; grupa a) śpiewa *mi*, grupa b) śpiewa *sol*: mi-sol, ^{sol,}mi i t. d.

Śpiewać powyższe ćwiczenia ze słuchu i z tablicy; śpiewać odpowiednie solfeggia i kanony dwugłosowe. Te ostatnie mają tę wyższość nad pieśniami, jako materiał ćwiczeniowy, że oba głosy śpiewają w jednej skali. Kanony uczyć najprzód unisono na oba głosy razem, potem kolejno, wreszcie jako kanon.

7. *Pieśni jednogłosowe* (trudniejsze) zastosowywać do poznanych odległości. Rozpoznawać odległości w opracowywanej pieśni, która jak zwykle powinna być uczona częściowo. Odnajdywać sekundy i tercje, w danym okresie pieśni; np. dzieci

śpiewają cztery pierwsze takty piosenki z nut, z początku na solmizację jak zwykle; jakie odległości mamy w pierwszym takcie, czy się tam znajdują sekundy, tercje i w której części taktu? Zrobić rozbiór drugiego, trzeciego i czwartego taktu. Przy opracowywaniu kwarty i kwinty odnajdywać je w sposób wskazany powyżej. Przy śpiewaniu piosenek ze słuchu od czasu do czasu zapytać, jakie odległości były zaśpiewane w danym takcie?

Pieśni dwugłosowe uczyć okresami 4 i 8 taktowemi, każdy głos osobno. Jeśli piosenki łatwe, uczyć każdy głos z osobna na solmizację; potem z tekstem; wkońcu śpiewać razem.

Dążyć do tego, aby każde dziecko miało pewien zasób pieśni, któreby mogło samo zaśpiewać.

Oddział V.

1. *Powtarzanie ćwiczeń oddechowych*, w coraz wolniejszym tempie na takt 2-3- $\frac{1}{4}$ i 5- $\frac{1}{4}$. Jeśli przy szkole znajduje się odpowiednie boisko, ćwiczenia oddechowe w miesiącach wiosennych przerabiać na świeżem powietrzu. Boisko uprzednio musi być skropione obficie wodą.

2. *Ćwiczenia rytmiczne z poprzedniego roku* na synkopy, kropki i takt $\frac{1}{8}$.

3. *Powtórzenie ćwiczeń słuchowych*, solfeggia na odległości poznane w roku poprzednim. Przykłady urozmaicać, dobierając nowe, o innych tematach i trudniejszym rytmie. Ćwiczenia słuchowe i solfeggia na *seksce, septymę i oktawę*.

Sekstę opracowywać na podstawie akordu sekstowego:

c—e—a; e—a—c; c—a; e—c;

do—re—la; mi—la—do; do—la; mi—do;

Urabianie sekst górnych i dolnych na wszystkich stopniach gamy, w sposób wskazany powyżej; wymienianie ich, notowanie i śpiewanie (trafianie) na poddanym dźwięku podstawowym, o ile nie przekraczają skali głosu dzieci. Odpowiednie solfeggia; śpiewanie seksty na 2 głosy; porównywanie i rozpoznawanie brzmienia poprzednich odległości ze słuchu.

Septyma, odległość trudna do trafiania głosem; należy przygotować ją, czyli stopniować, albo śpiewając wszystkie pośrednie dźwięki: do-re-mi-fa-sol-la-si; do-si; albo dodając do akordu zasadniczego jedną tercję górną: do-mi-sol-si; do-si. Jeśli w kla-

sie jest instrument, przegrywać septymę wielką ($\begin{matrix} \text{do-si} \\ \text{c-h} \end{matrix}$) i małą ($\begin{matrix} \text{do-si b} \\ \text{c-b} \end{matrix}$) niech dzieci ze słuchu odróżniają brzmienie. Bez instrumentu lepiej tego ćwiczenia głosem nie próbować. Urabiać septymy na wszystkich stopniach gamy w górę i dół, wymieniając je, notując i trafiając głosem na poddanych dźwiękach, o ile dana septyma nie przekracza skali głosu dzieci.

Oktawa: do-mi-sol-do; do—do; w ten sposób tworzyć oktawy na wszystkich stopniach gamy; wymieniać je, pisać, trafiać w obrębie skali głosu.

4. *Zastosowanie synkopy* do nut drobniejszej wartości. Powtórzyć ćwiczenia na synkopy na $\frac{1}{4}$ przy $\frac{1}{2}$; teraz chodzi o synkopowanie ósemki przy ćwiartce, czyli o synkopowanie dwa razy pędsze. Stosować ćwiczenia ruchowe, słuchowe, solfeggia.

Ruchowe: zacząć od napisania czterech ósemek ($\frac{2}{4}$) na jednej linii; drugą i trzecią łączymy łukiem; dzieci wykłaskują lub wybijają rytm, wytrzymując drugą ósemkę o wartość ósemki połączonej łukiem. Po kilkakrotnem przerobieniu tego taktu, napisać u dołu rytm właściwy: ósemkę, ćwiartkę i ósemkę; dzieci robią porównanie, czy oba rytmy są jednakowe. Po dokonaniu rozbioru rytmizują w dalszym ciągu. Na następnych lekcjach stosować ćwiczenia w takcie $\frac{3}{4}$ i $\frac{4}{4}$; pożądane jest, aby uczniowie układali przykłady. Rytmizowanie lub notowanie ćwiczeń przegranych przez nauczyciela: jedna grupa dzieci może taktować, druga klaskać lub wybijać dany rytm.

Słuchowe. Dzieci rozpoznają rytm zwykły i synkopowany w tematach przegrywanych przez nauczyciela, podznaczając zauważone synkopy uderzeniem o pulpit, lub kłaśnięciem.

Dzieci przerabiają rytm synkopowany przegranego lub napisanego ćwiczenia na zwykły i odwrotnie. Solfeggia z tablicy, poprzednio przerobione ruchowo: określić podział taktu i wartość nut, wykłaskać ćwiczenie grupami (jedna grupa daje takt—druga klaszcze) wreszcie śpiewać, dając takt ręką.

Praktycznym zastosowaniem synkop są krakowiaki, z których parę łatwiejszych opracować z nut.

5. *Trójdźwięk zasadniczy*. Na podstawie ćwiczeń słuchowych z oddziału III-go (par. 3-ci) dać pojęcie o trójdźwięku zasadniczym. Ćwiczenia te śpiewać ze słuchu i z tablicy. Jeśli

jest instrument w klasie, przegrywać odległości i trójdźwięki, dla odróżnienia ze słuchu brzmienia podwójnego i potrójnego. Jeśli instrumentu niema—niech dzieci śpiewają odległości i trójdźwięki w następujący sposób. Podzielić klasę na trzy grupy: grupa A śpiewa najniższy ton akordu, gr. B, środkowy, gr. C—najwyższy, ze słuchu i z nut.

do mi sol	do mi sol
— — sol	— — sol
— — mi	— — mi
— — do	— — do
IA IIB IIIC razem	IIB IIIC IA razem
do mi sol	— — sol
c) — — —	— mi
— — —	— do
IIIC IA IIB razem	

Powyższe ćwiczenia stosować do akordu IV i V stopnia. Robić rozbiór trójdźwięku zasadniczego:

1) Z jakich stopni gamy składa się trójdźwięk zasadniczy? 2) Jak się nazywa pierwszy dźwięk akordu zasadniczego? 3) Jak się nazywa akord (trójdźwięk) oparty na tonice? 4) Z ilu odległości składa się akord zasadniczy i z jakich? Budować (wymieniać) akordy IV i V stopnia gamy C na podstawie nut wspólnych z akordem tonicznym.

1) Ćwiczenia słuchowe: a) Trafić głosem poszczególne dźwięki akordów I, IV i V stopnia, orjentując się podług toniki Do; b) Budować (śpiewać) akordy I, IV i V stopnia, podług toniki. (Poddawanie toniki tylko w ostateczności; po czteroletniej nauce dzieci powinny ten dźwięk pamiętać słuchowo).

2) Ćwiczenia piśmienne: a) pisać na tablicy pojedyncze dźwięki akordu śpiewanego lub zagrane przez nauczyciela; b) pisać akordy przegrywane lub śpiewane przez nauczyciela.

Przewroty akordów. Budować, śpiewać ze słuchu i z nut, przewroty akordów I, IV i V stopnia:

— — sol	— do
— — mi	— sol
— — do	— mi
do mi sol razem	mi sol do razem

— — — mi	— — — do
— — — sol	— — — do
sol do mi razem	— do — re

W ten sposób urabiać przewroty akordów IV — la i V — si — fa — soł

stopnia, przenosząc przewroty o oktawę niżej, gdyby się okazały za wysokie. Śpiewać odpowiednie solfeggia akordowe ze wskazanych podręczników.

6. *Dźwięki podwyższone i obniżone;* odpowiednie znaki chromatyczne: krzyżyki, bemole i kasowniki.

Objasnić teoretycznie o znaczeniu znaków chromatycznych przygodnych i ich trwaniu.

Ćwiczenia słuchowe: poddać dźwięk zasadniczy do—podwyższyć go; dzieci śpiewają jeden i drugi.

Zaśpiewać dwa przyległe dźwięki, do-re; potem półton—do podwyższone; porównać brzmienie.

Uwaga: Przy objaśnieniu półtonów i śpiewaniu ich lepiej jest śpiewać na nazwy alfabetyczne, c-d-e i t. d. ze względu na zmiany nazwy dźwięku, cis; dis i t. d., co lepiej utrwala w pamięci brzmienie półtonu chromatycznego.

Napisać na tablicy nutę c — potem eis; dzieci śpiewają przykład i notują go w kajetach. W ten sposób opracować całą gamę chromatyczną górną głosowo i piśmiennie, dając odpowiednie objaśnienia przy półtonach diatonicznych (cis brzmi jak e-f; h-his-h-c), i pilnie przestrzegając czystości intonacji. Tak samo opracować gamę chromatyczną dolną c-ces (brzmi jak c-h) h-b, a-as i t. d. (f-fes-f-e). Nie śpiewać gamy chromatycznej jako pochodzącej chromatycznego, gdyż to jest dla dzieci za trudne, ale szczególnie stopniami.

Dla poglądowego zestawienia półtonów diatonicznych i chromatycznych można stosować następną ćwiczenie: ustawić ośmioro dzieci w szeregu obok siebie jako gamę diatoniczną, całe tony w odległości dwóch kroków od siebie, półtony — w odległości jednego kroku.

Pozostałe dzieci śpiewają dźwięki naturalne i podwyższone lub obniżone, np. c-cis; na cis dziecko, przedstawiające c, przysuwa się o jeden krok do d; na des, d przybliża się o jeden krok do c; na eis, e kryje się za f; na ces, c kryje się za h.

7. *Przygotowanie* do śpiewu trzygłosowego. Poprzednie ćwiczenia akordowe stanowią pierwszy przygotowawczy stopień do tego celu; następnie kanony trzygłosowe, o ile nie przekraczają zakresu kursu — koniecznie z nut. Uczyć kanonów najpierw unisono; po doskonałym przyswojeniu tematu, łączyć po dwa głosy razem, pierwszy i drugi; drugi i trzeci; łączyć wszystkie głosy tylko wtedy, gdy kanon idzie zupełnie dobrze na dwa głosy.

Oddział VI.

Jak zwykle na początku lekcji, stosować ćwiczenia oddechowe w coraz wolniejszym tempie aż do wytrzymania dwóch taktów całych a stopniowo dwóch 6 ósemkowych.

Stosować do ćwiczeń oddechowych śpiewanie jednego tonu opartego na zatrzymanym oddechu.

Przykład: Oddech w takcie $\frac{4}{4}$. Na raz wdech; na dwa-trzy, śpiewanie dźwięku *sol* lub *fa* na zatrzymanym oddechu; na cztery *wydech*. To samo w taktach 5 i 6 miarowych.

1. *Tonacje i znaki przykluczowe*. Napisać gamę C major w dwóch częściach: dołnej c, d, e, f; i górnej: g, a, h, c. Gdzie się znajdują półtony? Do górnej połowy niech dzieci dopiszą kolejne cztery dźwięki w górę. Jeśli w klasie jest instrument, przegrać wolno nowoutworzoną gamę: g, a, h, c, d, e; f, g. Niech dzieci słuchają, czy ta gama brzmi zupełnie podług gamy poprzedniej? Przegrać gamę C m., porównać z nową gamą. Gdzie jest różnica? Porównać na piśmie. O ile możliwości doprowadzić dzieci do samodzielnej obserwacji i samodzielnego dostrzeżenia braku półtonu na siódmym stopniu nowej gamy, drogą porównywania słuchowego i graficznego. Jeśli to przychodzi z trudnością, zrobić przegląd całych i półtonów na wszystkich stopniach gamy G; co trzeba zrobić, aby otrzymać półton pomiędzy f i g? Po otrzymaniu zadowalającej odpowiedzi, dziecko pisze krzyżyk przy f. Jest już gama prawidłowa. (Gdyby dzieci od razu nie mogły same odpowiedzieć, przypomnieć im o dźwięku pośrednim

między f, a g). Od którego stopnia gamy C zaczyna się nowa gama? Jak więc nazywa się tonika jej? Od nazwy toniki nazwiemy i całą gamę G. Utworzyć, zaśpiewać i napisać akord toniczny; wymienić i napisać nutę charakterystyczną i na tej podstawie dopełnić piśmiennie uszeregowanie gamy G. Wyjaśnić ułatwienie pisowni, jakie osiągamy zapomocą pisania stałych znaków chromatycznych. Solfeggio napisać w tonacji G major, przerzucając górną połowę o oktawę niżej — jako za wysoką: g-a-h-c-d-c-h-a-g-fis-e-d-g.

W ten sam sposób opracowywać następną gamę krzyżkową: d major od d pod pierwszą linię. W tonacji d m. ćwiczenia można śpiewać bez transpozycji, gdyż gama znajduje się w odpowiedniej skali. Ćwiczenie głosowe, solfeggia, notowania toniki, akordu tonicznego, nuty charakterystycznej, całej gamy jak przy gamie G major.

Gamy bemolowe do dwóch bemoli włącznie (F, B major) opracowywać, biorąc za podstawę dolną połowę gamy C m. Zacząć o oktawę wyżej: c-d-e-f, dopisać cztery dźwięki w dół. Otrzymujemy: f-g-a-h-c d-e-f. Zrobić rozbiór całych tonów i półtonów; czy są półtony na właściwych stopniach? Na którym stopniu nowej gamy brak półtonu? Jak go otrzymać? Ćwiczenia słuchowe, solfeggia i notowanie piśmienne jak przy gamach krzyżkowych. Gamy F, B major, jako nieprzekraczające skali głosu dzieci, mogą być śpiewane bez transpozycji.

4. *Szesnastki*. Chociaż rytmizowanie szesnastek należy do ćwiczeń trudniejszych, dzieci w oddziale szóstym powinny się z nimi zapoznać, gdyż w trudniejszych pieśniach nieraz się z ich zastosowaniem spotykają.

Ćwiczenia rytmiczne. Cztery uderzenia na jedną część taktu (ćwierciową).

a) w takcie $\frac{2}{4}$: $\frac{1}{4} + \frac{4}{16}$. Pisać ćwiczenia w odpowiednich wartościach nut na jednej linii.

b) w takcie $\frac{3}{4}$.

c) w takcie $\frac{4}{4}$.

W miarę wprawy stosować zastawienie ósemek z szesnastkami w taktach $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$ i $\frac{4}{4}$.

a) takt $\frac{2}{4}$: $\frac{2}{8} + \frac{4}{16}$. $\frac{1}{8} + \frac{2}{16} + \frac{1}{8} + \frac{2}{16}$.

b) takt $\frac{3}{8}$: $\frac{2}{8} + \frac{4}{16} + \frac{2}{8}$. $\frac{1}{4} + \frac{2}{8} + \frac{4}{16}$. $\frac{4}{8} + \frac{4}{16}$ i t. d.

c) takt $\frac{4}{4}$: $\frac{1}{4} + \frac{2}{8} + \frac{3}{16}$, $\frac{1}{8} + \frac{2}{16} + \frac{1}{8} + \frac{2}{16} + \frac{1}{8} + \frac{2}{16} + \frac{1}{8} + \frac{2}{16}$, $\frac{3}{16} + \frac{2}{8} + \frac{1}{4}$ i t. d.

Pisać powyższe ćwiczenia w odpowiednich wartościach nut na jednej linii; niech to robią dzieci. Dzieci układają same różne rytmy z zastosowaniem szesnastek w takcie $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{4}$.

Napisany przykład wykłaskać lub wypukać. Wykłaskać ruchowo przegrany lub prześpiewany rytm przez nauczyciela lub które z dzieci; zrobić rozbiór rytmiczny ułyszane ćwiczenia, wynotować na tablicy lub w kajetach przegrane ćwiczenia. Zanotowane przykłady należy zaśpiewać. Solfeggia na szesnastki w tonacji C, G, a później F major.

5. *Grupa równych trzech wartości nut* na jedną część taktu (triole). Trzy ósemki na jedną ćwiartkę:

- w takcie $\frac{2}{4}$.
- w takcie $\frac{3}{4}$.
- w takcie $\frac{4}{4}$.

Ćwiczenia ruchowe. 3 uderzenia (ósemki) na 1 ćwiartkę zamiast 2. Jedna grupa dzieci wypukuje ćwiartki, druga klaszcze trójki. Klaskać lub wypukiwać powyższe przykłady napisane przez które z dzieci na tablicy w odpowiednich wartościach nut. Porównanie i wykonanie rytmu dwójkowego i trójkowego naprzemian.

Z początku liczyć głośno, potem tylko taktować prawą ręką, lewą rytmizować. Odpowiednie solfeggia. Jeżeli wykonywanie ćwiczeń oburącz będzie przedstawiało trudność, niech jedna grupa dzieci taktuje, a druga rytmizuje; grupy zmieniać.

4. Ćwiczenia w synkopach, trójkach (triołach), szesnastkach; ruchowe, śpiewane i piśmienne.

Solfeggia w tonacji G i F, stosując znaki chromatyczne jako przygodne.

5. *Pieśni trudniejsze jedno i dwugłosowe.* Pieśni dobrać odpowiednie do materiału przerabianego na lekcji; do synkop — krakowiaki; do rytmu punktowanego — mazury; pieśni w tonacji G lub F, pisząc odpowiednie znaki chromatyczne z początku nie przy kluczu a przygodnie, ile razy wypadnie przy właściwej nucie. Przystępując do nowej piosenki — robić rozbiór ryt-

miczny, odległościowy, akordowy; odnajdywać tonikę, po prześpiewaniu melodji; do toniki wprowadzić trójdźwięk; rozpoznać, od którego dźwięku akordu tonicznego zaczyna się piosenka; jednym słowem ujmować piosenkę jako świadome streszczenie poznanych pierwiastków muzycznych, a nie powierzchowne i bierne naśladowanie. Śpiewać wpraw na solmizowanie, potem z tekstem.

7. *Poszerzenie skali głosu w dół.* Posuwanie skali głosu w dół, zarówno jak w górę stosować z największą ostrożnością, nie forsując pod żadnym pozorem głosów dziecinnych, które można popsuć zarówno bezwzględnie poszerzaniem rejestru dolnego jak górnego. Najniżej można sięgać do A na drugiej dodanej dolnej, jeżeli dzieci mogą je śpiewać czysto, bez zmęczenia. W przeciwnym razie lepiej pozostać na *a* lub *b* pod I-szą dolną

Oddział VII.

1. *Powtarzanie ćwiczeń trudniejszych z dwóch lat poprzednich:* a) ćwiczeń rytmicznych na kropki, synkopy, szesnastki, triole, takt $\frac{6}{8}$; b) samodzielne układanie ćwiczeń rytmicznych przez uczniów; c) odpowiednie solfeggia w tonacjach do dwóch znaków przykluczowych łącznie. d) solfeggia na odległości, akordy w powyżej wymienionych tonacjach.

Uwaga: jeżeli w solfeggiach stosowana jest trudniejsza forma rytmiczna, ćwiczenia trzeba wprzód przerobić ruchowo.

2. *Tonacje i gamy* do czterech znaków przykluczowych łącznie.

Sposób opracowywania gam o większej liczbie znaków przykluczowych stosować taki sam jak przy poprzednich gamach. Jeżeli zasada urabiania [tonacji i gam jest właściwie ujęta od pierwszego krzyżyka lub bemola, a przez to samo należycie zrozumiana i praktycznie przyswojona przez dzieci, to dalsze tonacje nie powinny przedstawiać zasadniczych trudności. Zdać sobie sprawę trzeba, które gamy można śpiewać, a które nadają się do przerobienia tylko teoretycznego i piśmiennego.

Gamy krzyżykowe: A major (trzechkrzyżkowa) skala za wysoka.
E major (czterokrzyżkowa) skala odpowiednia.

Gamy bemolowe: Es major (trzybemolowa) skala odpowiednia.
As major (czterobemolowa) skala za wysoka.

Właściwie praktyczne zastosowanie mają tonacje do 4-ch znaków przykluczowych włącznie; tonacje o 5, 6 i 7 znakach przykluczowych są rzadko używane w muzyce wokalnejszej zwłaszcza szkolnej, należy więc tylko wspomnieć o możliwości tworzenia takich gam. Główny nacisk trzeba kłaść na gruntowne przyswojenie tonacji i gam do czterech krzyżyków i bemoli włącznie; to znaczy, aby dzieci umiały rozpoznać tonację po znakach przykluczowych, wymienić wszystkie stopnie danej gamy, wymienić tonikę, dominantę, siódmy stopień (nutę charakterystyczną), akord toniczny z przewrotami. Zaśpiewać podług zagranego akordu: tonikę, tercję, kwintę, nutę charakterystyczną, wreszcie całą gamę od poddanej toniki, zaśpiewać akord toniczny i jego przewroty, względnie akordy IV i V stopnia.

Przy pisaniu gam zwracać uwagę na prawidłowe rozmieszczenie znaków przykluczowych na pięciolinji, to znaczy, aby każdy znak był pisany na miejscu nuty, do której się dany krzyżyk lub bemol odnosi, a więc *fis* na 5-ej linji, *gis* na 2-giej, *b* na 3-ciej, *as* nad 2-gą i t. d.

3. Tryb i akord minorowy w zestawieniu z akordem majorowym.

Nauczyciel przegrywa lub śpiewa akord *c-e-g*, potem *c-es-g*. Czy oba akordy brzmią jednakowo? Na czym polega różnica w brzmieniu? (Przegrywać lub prześpiewać parokrotnie oba akordy kolejno po sobie). Co się zmienia? Który dźwięk akordu? Przypomnieć, jakie odległości wchodzi w skład trójdźwięku. Wyjaśnić znaczenie nazwy: *majorowy*, *minorowy* (Wielka większy-major; mniejszy-minor) (Wielka tercja—majorowa, mała—minorowa).

5. *Kanony 3 i 4 głosowe*. Uczyć tematu z nut zbiorowo; łączyć po dwa głosy, wreszcie wszystkie razem. Pieśni (z nut). Trudniejsze jednogłosowe, dwugłosowe, a stosownie do materiału głosowego i umuzykalnienia oddziału — trzygłosowe. W żadnym razie nie należy uważać za cel nauki śpiewu pieśni trzygłosowych i nie forsować głosu dzieci ani nie poświęcać za dużo czasu na to.

Daleko większy pożytek i zadowolenie przynosi zaśpiewanie muzykalne jedno-lub dwugłosowej pieśni niż wykute w pocie czoła trzygłosówki zwykle nie rytmicznie i fałszywie wykonane,

nie mówiąc już o nadmiernych wysiłkach przy ich opracowaniu, które zamiast uciechy w pracy dają zniechęcenie i osłabiają energję.

Śpiewać i pisać akordy majorowe i minorowe na poddanej tonice w tonacjach krzyżykowych i bemolowych do 4-ch włącznie. Przerabiać akordy majorowe na minorowe i odwrotnie, głosowo i piśmiennie. Solfeggia majorowe śpiewać, zmieniając tryb na minorowy. Przypomnieć dzieciom, czy śpiewały piosenki minorowe i jakież?

5. *Do solfeggia* lub pieśni zastosowywać pięć stopni natężenia siły głosu: *p.* (piano), *pp.* (pianissimo), *mf.* (mezzoforte), *f.* (forte), *ff.* (fortissimo), to ostatnie stosować jak najrzadziej—nigdy stale.

Ćwiczenia można śpiewać raz piano, drugi raz pianissimo mezzoforte, nawet forte, byle nie fortissimo i zawsze pamiętać, aby forte nie przechodziło nigdy w krzyk. Nadto stosować, trzeba stopniowe wzmocnienie (*crescendo*) i ściszenie (*diminuendo*) głosu, tak zwane *cieniowanie* muzyczne.

6. *Czytanie głosem łatwych melodyj*. W siódmym roku systematycznej nauki dzieci powinny umieć samodzielnie odczytać głosem melodie o niezbyt skomplikowanym rytmie i nie-trudnych odległościach. Dziecko czyta przykład bądź z tablicy, bądź ze śpiewnika; najpierw określa tonację i podział taktu; utrafia *do* (wrazie niemożności samodzielnego utrafienia, podać ton na kamertonie); podług *do*, odnajduje tonikę danego ćwiczenia lub pieśni, nuci właściwy akord, nuci dźwięk akordu, od którego się zaczyna piosenka, daje dwa takty ręką i dopiero po takim ustaleniu tonu i rytmu zaczyna śpiewać na dobre wraz z tekstem. W razie pomyłek, niech je poprawiają współuczniowie, którzy powinni uważnie śledzić wykonanie.

7. *Kanony wielogłosowe* opracowywać z nut wiadomym sposobem. Pieśni trudniejsze — odpowiednie do skali głosu i pojęć dzieci w tym wieku, jedno- i dwugłosowe, względnie trzygłosowe. Sposób opracowania wiadomy.

Uwagi ogólne. Każdy oddział powinien posiadać stały repertuar pieśni (drogą powtarzania na każdej lekcji przynajmniej jednej piosenki dawniej opracowanej), aby przy danej sposobności

np. zakończenia roku szkolnego, lub obchodu okolicznościowego nie tracić drogiego czasu na powierzchowne forsowanie pieśni *popisowych* ze szkodą systematycznej nauki.

REZULTAT PRACY.

Oddział I.

Po rocznej nauce dzieci powinny umieć oddychać prawidłowo; rozróżniać słuchowo takt parzysty i nieparzysty; taktować wprawnie na dwu- i trójmiar; rozpoznawać i utrafić głosem pierwszy stopień gamy *C*; rozróżniać słuchowo dźwięki wyższe i niższe aż do przyległych; śpiewać czysto gamę *C* major wznoszącą się i opadającą w takcie dwu- i trzymiarowym, bez towarzyszenia instrumentu, od poddanego pierwszego stopnia; wymawiać i mówić prawidłowo i wyraźnie tekst pieśni; śpiewać czysto i rytmicznie piosenki w takcie dwu- i trzymiarowym pod kierunkiem nauczyciela.

Oddział II i III.

Dzieci powinni rytmizować wprawnie i bez usterek rytmicznych w takcie dwu—trzy i czteromiarowym; znać i czytać bez omyłek nuty i ich wartości do ósemek włącznie; rozpoznawać słuchowo i trafiać głosem poszczególne stopnie gamy; śpiewać czysto gamę *C* major w poznanych taktach i wartościach nut na solmizację; śpiewać samodzielnie piosenki opracowane w ciągu kursu, intonując je podług poddanej toniki, i stosując piano, mezzoforte i forte.

Oddział IV i V.

Dzieci powinny: wytrzymywać oddech przez dwa takty trzyćwierciowe; znać gruntownie odległości tonalne teoretycznie i praktycznie; słuchowo i z nut; rytmizować synkopy i punkty przy półnucie i ćwiartce; śpiewać samodzielnie i prowadzić piosenki jednogłosowe, intonując je podług poddanego akordu; śpiewać piosenki dwugłosowe pod kierunkiem nauczyciela; stosować cztery stopnie siły głosu; p. pp. mf. forte, oraz wzmocnienie — crescendo i ściszenie — diminuendo.

Oddział VI i VII.

Dzieci powinny: wytrzymywać oddech przez dwa takty czteroćwierciowe; tworzyć gamy krzyżkowe i bemolowe oraz odnośne trójdźwięki podług poznanych zasad teoretycznych, rozpoznawać tonacje piosenek i ćwiczeń podług znaków przykluczowych; odnajdywać tonikę i trójdźwięk zasadniczy danej tonacji podług dźwięku *do*; rozróżniać słuchowo tryb majorowy i minorowy; umieć określić podział taktu i zrytmizować usłyszaną melodję; śpiewać z nut ćwiczenia i łatwe pieśni w zakresie kursu.

Siedmioletni kurs nauki śpiewu, systematycznie i racjonalnie prowadzony, powinien dać uczniom ogólny zarys zasadniczych wiadomości muzycznych, opartych głównie na ćwiczeniach praktycznych, i podstawy kultury muzycznej, a zarazem stanowić przygotowanie do dalszych studjów bądź w szkołach średnich, bądź w seminarjach nauczycielskich.

D O D A T E K.

Program dla szkoły 7-mioklasowej może być stosowany także w szkołach innego typu. Ponieważ jednak w powyższych szkołach nauczyciel uczy równocześnie kilka połączonych oddziałów i tem samym suma godzin przeznaczonych na naukę śpiewu jest mniejszą, przeto materiał programowy musi być ograniczony. Naukę prowadzi się w ten sposób, że materiał programowy traktuje się metodycznie zwięźle, niż w szkole 7-mioklasowej, w ten sposób, by mógł być w ciągu każdego roku wyczerpany, aby zaś uniknąć obniżenia zainteresowania uczniów przy stale tym samym programie, co rok przerabia się inny materiał praktyczny (ćwiczenia, pieśni).

I) w szkole 6-cioklasowej oddziały od I — V włącznie uczą się według programu 7-mioklasowej szkoły; połączone oddziały VI + VII przerabiają *powyższy* materiał VII oddziału uzupełniając go jedynie art. 1 i 2 oddziału VI-go.

II) w szkole 5-cioklasowej oddziały od I — IV włącznie uczą się według programu szkoły 7-mioklasowej; połączone oddziały V + VI + VII przerabiają materiał powyższych oddziałów, opuszczając jedynie rzeczy mniej zasadnicze, bardziej specjalne,

(należy opuścić z oddz. V-go art. 1, 2, 7 i 8; z oddz. VI-go art. 3, 4 i z oddz. VII-go 1, 2 i 5).

III) w szkole 4-roklasowej oddział I i II uczą się według programu szkoły 7-mioklasowej; połączone oddziały III + IV przerabiają materiał oddziału III-go, rozszerzając go przez poznanie odległości tonalnych do kwinty włącznie i przerabiając ćwiczenia przygotowawcze do śpiewu dwugłosowego. Połączone oddziały V + VI + VII przerabiają ten sam materiał, co w szkole 5-cioklasowej.

IV) w szkole 3-klasowej odbywa się nauka śpiewu według programu szkoły 4-roklasowej.

V) w szkole 2-klasowej oddział I uczy się według programu szkoły 7-mioklasowej; połączone oddziały II + III przerabiają materiał oddziału II-go, rozszerzony przez poznanie gamy majorowej, punktu i łuku (art. 3, 4 i 5 oddz. III-go). Roczniki 4, 5, 6 i 7 (oddz. IV + V) przerabiają najważniejszy materiał powyższych oddziałów szkoły 7-mioklasowej (z oddz. IV-go art. 5 i 6; z oddz. V-go 4 i 6; z oddz. VII 3 i 6).

VI) w szkole 1-klasowej oddziały I + II uczą się według programu I-go oddziału szkoły 7-mioklasowej uzupełnionego ćwiczeniami oddechowymi, rytmicznymi i słuchowo-głosowymi w cztermiarze. Połączone roczniki 3, 4, 5, 6 i 7 (oddziały III + IV-ty) uczą się wspólnie skróconego programu powyższych oddziałów, zawierającego najważniejsze wiadomości z teorii i praktyki śpiewu. Program ten jest następujący:

- 1) Znaki muzyczne. Położenie nut na pięciolinji.
- 2) Wartości nut i pauz do ósemek włącznie.
- 3) Pojęcie o takcie. Punkt w zastosowaniu do taktu trzymiarowego przy półnucie.
- 4) Śpiewanie łatwych ćwiczeń w takcie 2-3-4 miarowym.
  - a) na górnej połowie gamy C-major,
  - b) na dolnej połowie gamy C-major,
  - c) w obrębie całkowitej gamy,
  - d) w wartościach nut i pauz równomiernych,
  - e) w wartościach nut i pauz różnomiernych,

5) Trafianie głosem odległości wskazanych na tablicy na poszczególnych stopniach, zaczynając od:

a) 1 — 2; 1 — 3; 1 — 4; 1 — 5 i t. d.

b) 1 — 3; 3 — 5; 1 — 3 — 5; 1 — 3 — 5 — 8 i t. d.

c) 1 — 4; 4 — 6; 1 — 4 — 6; 1 — 4 — 6 — 8 i t. d.

6) Ćwiczenia przygotowawcze do śpiewu dwugłosowego ze słuchu i nut oparte na poznanych odległościach tonalnych.

7) Dźwięki podwyższone i obniżone. Znaki chromatyczne: a) Krzyżyki, b) Bemole, c) Kasowniki, jako znaki przygodne. Objasnienia ogólne, ćwiczenia praktyczne (słuchowe i piśmienne).

8) Trudniejsze pieśni jednogłosowe. Kanony i łatwe pieśni dwugłosowe.

